

Dr. Rima Ažubalytė, dr. Petras Ancelis, dr. Ryšardas Burda

**TEISINĖS REKOMENDACIJOS IKITEISMINIO
TYRIMO PAREIGŪNAMS, DIRBANTIEMS SU
NEPILNAMEČIAIS**

**VILNIUS
2005**

Turinys

Ižanga	3
I. Bendrosios nuostatos	
1.1. Norminiai aktai, reglamentuojantys nepilnamečių baudžiamąjį procesą.....	4
II. Ikiteisminio tyrimo, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, ypatumai	
2.1. Ikiteisminio tyrimo pradžia ar atsisakymas jį pradėti	5
2.2. Teisėtų nepilnamečio atstovų dalyvavimas ikiteisminiame tyrime.....	6
2.3. Tėvų ir kitų teisėtų vaiko atstovų informavimas apie galimą paramą bei teisinę pagalbą.....	9
2.4. Duomenų (įrodymų) rinkimo priemonės ir būdai, kai kurios svarbesnės procesinės garantijos.....	12
III. Vaiko teisė į asmeninį gyvenimą ir asmens duomenų apsaugą	
3.1. Vaiko teisė į asmeninio gyvenimo neliečiamumą.....	15
3.2. Nepilnamečio asmens duomenų apsauga ikiteisminiame tyrime	17
IV. Vaiko teisė į asmens neliečiamybę ir laisvę ir jos suvaržymas ikiteisminiame tyrime	
4.1. Vaiko teisė į asmens neliečiamybę ir laisvę.....	20
4.2. Nepilnamečių sulaikymo bendrosios nuostatos.....	24
4.3. Nepilnamečių sulaikymo taktika.....	26
V. Nepilnametis nukentėjusysis ikiteisminiame tyrime	
5.1. Nukentėjusiojo samprata.....	30
5.2. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisės ir pareigos.....	32
VI. Nepilnamečių apklausa ikiteisminiame tyrime	
6.1. Nepilnamečio apklausos procesinė tvarka.....	34
6.2. Nepilnamečio apklausos taktikos bendrieji reikalavimai.....	37
6.3. Atskirų kategorijų nepilnamečių apklausos ypatumai.....	41
6.3.1. Nepilnamečio liudytojo (nukentėjusiojo) apklausa	41
6.3.2. Nepilnamečio įtariamojo apklausa.....	43
6.4. Pareigūnų psichologinio ir fizinio smurto apklausos metu prevencija.....	45
VII. Bendradarbiavimas su kitomis valstybės ir nevalstybinėmis institucijomis užtikrinant vaiko teisių apsaugą	47
Literatūra	54
Priedas	57

Ižanga

Paaugliai ir jaunuoliai yra visuomenės ateitis, ir nuo to, kokia užaugs jaunoji karta, labai priklauso ateinančio laikmečio nusikalstamumo būklė. Stebimas labai padidėjęs paauglių dvasios nuopuolis, dorovės irimas, alkoholizmo, narkomanijos, nusikalstamumo augimas, esamos ekonominės-socialinės problemos nežada visuomenei nieko gera.

Atsižvelgiant į nevisišką socialinę ir psichofizinę paauglių brandą, baudžiamieji, baudžiamieji procesiniai ir norminiai aktai nustato specialią paauglių atsakomybę, ypatingą bylą, kuriose įtariamieji nepilnamečiai, baudžiamąjį persekiojimo tvarką. Tačiau sukurti veiksmingą Europos standartus atitinkančią vaikų ir jaunimo teisinę, o ypač baudžiamosios atsakomybės sistemą, mūsų valstybėje iki šiol išlieka viena iš opiausių problemų. Nors Teisinės sistemos reformos metmenyse buvo deklaruojamas specialių įstatymų, reglamentuojančių nepilnamečių justiciją, priėmimas, tačiau naujieji kodeksai ir kiti įstatymai pernelyg neišskiria nepilnamečių baudžiamąjį persekiojimo, taigi, nusikalstamų veikų tyrėjams, prokurorams ir teisėjams tenka vadovautis bendromis nuostatomis, kur ne kur apibrėžiančiomis tam tikras išimtis nepilnamečių atžvilgiu. Šiose rekomendacijose bendrosios pamatinės tyrimo nuostatos paliečiamos gana paviršutiniškai, o labiau akcentuojami specifiniai nepilnamečių nusikalstamų veikų atskleidimo ir tyrimo proceso reikalavimai. Kadangi Lietuva yra ES narė ir turi kitus tarptautinius įsipareigojimus, nemažai vietos šioje priemonėje skiriama atitinkamų teisės aktų, numatančių nepilnamečių baudžiamąjį persekiojimo ypatumus, analizei. Baudžiamąjį persekiojimo procese dalyvauja ne tik nepilnamečiai įtariamieji (kaltinamieji), tačiau ir nepilnamečiai nukentėjusieji, ir, žinoma, nepilnamečiai liudytojai, turintys teisės normomis numatytas tam tikras garantijas ir pareigūnų bendravimo su jais išimtis lyginant su pilnamečiais baudžiamąjį proceso dalyviais. Todėl atskirai nagrinėjami klausimai, susiję su procesiniais santykiais, kuriuose dalyvauja nepilnamečiai įtariamieji, liudytojai ar nukentėjusieji bei jų interesus užtikrinantys proceso dalyviai - gynėjai bei kiti teisėti atstovai.

I. Bendrosios nuostatos

1.1. Norminiai aktai, reglamentuojantys nepilnamečių baudžiamąjį procesą.

Lietuvoje, kaip ir kitose demokratinėse šalyse, valstybės politika, taip pat ir baudžiamoji, turi būti formuojama laikantis žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ir gynybos principų. Vaikai dėl savo ypatingos padėties, t.y., fizinio ir psichinio nebrandumo, turi teisę būti ypač globojami ir remiami, ir reikalingi atitinkamos teisinės apsaugos.

Vaiku (nepilnamečiu asmeniu) laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18-os metų, jei pagal įstatymus jo pilnametystė nepripažinta anksčiau (Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija; Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas).

Kalbant apie baudžiamąją atsakomybę, išskirtini keli amžiaus tarpsniai. Baudžiamąja tvarka gali atsakyti asmuo, kuriam konkrečios nusikalstamos veikos padarymo metu buvo suėję 16 arba 14 metų, o išskirtiniais atvejais 18 arba 19 metų (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 13 str. (toliau – BK)). Jaunesniems nei 18 m. asmenims taip pat taikomi baudžiamosios atsakomybės ypatumai (BK XI skyrius). Vyresniems nei 18 m., bet dar nesulaukusiems 21 m. asmenims, jei jie pagal socialinę brandą prilygsta nepilnamečiui, gali būti taikomi tam tikri nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai (BK 81 str.).

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – BPK) teisiškai svarbi yra tik pilnametystės riba: jaunesniems nei 18 m. asmenims, dalyvaujantiems baudžiamajame procese, taikomos specifinės procesinės taisyklės.

Nepilnamečio asmens teisinės padėties, taip pat ir baudžiamajame procese, ypatumus reglamentuoja Jungtinių Tautų Organizacijos teisės aktai, Europos Tarybos teisės aktai, Europos Sąjungos teisės aktai bei nacionaliniai teisės aktai.

Atsižvelgiant į asmenų lygybės principą, pripažįstamą tiek tarptautinių, tiek nacionalinių aktų, galima konstatuoti, kad vaikui (nepilnamečiui) pripažįstamos ir ginamos visos teisės ir laisvės, numatytos pilnamečiams asmenims. Tačiau įvertinus vaiko (nepilnamečio) psichinę, socialinę bei fizinę brandą, pripažįstama, kad nepilnamečiui, jei jis tampa baudžiamojo proceso dalyviu – įtariamuoju (kaltinamuoju), nukentėjusiuoju (nusikalstamos veikos auka), liudytoju – gali būti nustatytas skirtingas teisinis reguliavimas, nei tą patį baudžiamąjį procesinį statusą turinčiam pilnamečiui asmeniui. Taigi būtent amžius ir socialinė branda yra specifinių baudžiamojo proceso normų taikymo pagrindas.

Pagrindiniai Jungtinių Tautų Organizacijos teisės aktai, susiję su nepilnamečių baudžiamosios teisenos ypatumais, yra šie: 1) 1966 m. Tarptautinis civilinių (pilietinių) ir politinių teisių paktas; 2) 1989 m. Vaiko teisių konvencija; 3) 1959 m. Vaiko teisių deklaracija; 4) 1985 m.

Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės); 5) 1990 m. Jungtinių Tautų normos netekusiems laisvės nepilnamečiams ginti (Havanos taisyklės); 6) 1990 m. Jungtinių Tautų gairės nepilnamečių nusikalstamumo prevencijai (Rijado gairės). Vaiko teisių konvencijoje ir Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte įtvirtinti įpareigojimai privalomi vykdyti. Nacionalinių įstatymų nuostatomis arba jų nebuvimu negalima pateisinti šių sutarčių nesilaikymo. Nors kiti aukščiau išvardinti aktai yra rekomendacinio pobūdžio, tačiau manytina, jog ir į juose išdėstytas nuostatas atkreiptinas dėmesys, tiek reglamentuojant nepilnamečių baudžiamojo proceso ypatumus, tiek taikant konkrečias BPK normas.

Europos Tarybos pagrindiniai teisės aktai, susiję su nepilnamečių teisine padėtimi, yra šie: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija, Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (87) 20 dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą. Europos Tarybos rekomendacijos, skirtingai nuo Konvencijos, yra rekomendacinio pobūdžio aktai.

Pagrindiniai nacionaliniai teisės aktai, susiję su susiję su nepilnamečių baudžiamųjų bylų tyrimo ir teismo nagrinėjimo ypatumais, yra šie: Lietuvos Respublikos Konstitucija, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, Baudžiamasis kodeksas, Baudžiamojo proceso kodeksas.

Lietuvoje, kaip žinome, specializuotos nepilnamečių teisenos nėra (BPK yra numatytos tik kai kurios specifinės nepilnamečių apklausos, atstovavimo, kardomųjų priemonių paskyrimo procedūros), todėl bus aptartos tos nepilnamečiams taikytinos nuostatos, kurias dabar reglamentuoja Lietuvos Respublikos įstatymai.

II. Ikiteisminio tyrimo, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, ypatumai

2.1. Ikiteisminio tyrimo pradžia ar atsisakymas jį pradėti

Ikiteisminį tyrimą atlieka tos vietovės, kurioje padaryta nusikalstama veika, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo įstaiga. Todėl ir nukentėjęs asmuo su pareiškimu gali kreiptis į atitinkamą įstaigą, kurios teritorijoje nusikalstama veika jam padaryta žala.

Ikiteisminis tyrimas pradedamas:

1) gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą (taip pat ir iš nukentėjusiojo asmens) apie nusikalstamą veiką;

2) jei prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas patys nustato nusikalstamos veikos požymius, apie tai surašo tarnybinį pranešimą.

Išimtiniais atvejais ikiteisminis tyrimas gali būti pradedamas ir prokuroro reikalavimu. Pavyzdžiui, kai pavartojus smurtą prieš nepilnamečių, ypač mažametį, buvo padaryta nusikalstama veika, dėl kurios baudžiamasis procesas gali būti pradėtas tik gavus nukentėjusiojo skundą ar jo

teisėto atstovo pareiškimą, o nukentėjusysis dėl nepilnametystės neįstengia ginti savo teisių ir teisėtų interesų. Kai nėra gautas skundas, pareiškimas ar pranešimas apie nusikalstamą veiką, tačiau iš viešos informacijos matyti, kad prieš nepilnamečius galėjo būti panaudotas smurtas, apie tai turi būti informuojamas prokuroras. (Generalinio prokuroro 2004-02-12 nurodymas).

Esant vienai iš nurodytų vadų (skundui, pareiškimui ar pranešimui), kurioje pateikta duomenų apie nusikalstamos veikos požymius ir jeigu nėra aplinkybių, dėl kurių baudžiamasis procesas yra negalimas (BPK 3 str.), kiekvienu atveju pradedamas ikiteisminis tyrimas, kurio metu turi būti užtikrinamos procese dalyvaujančių vaikų teisės ir teisėti interesai. Ikiteisminis tyrimas turi būti apliekamas išsamiai, nešališkai ir per kiek įmanoma trumpiausią laiką.

Tarp aplinkybių, dėl kurių baudžiamasis procesas negali būti pradedamas, o pradėtas turi būti nutrauktas, yra neturėjimas tokio amžiaus, nuo kurio asmuo atsako pagal baudžiamuosius įstatymus (BPK 3 str. 1 d. 4 p.). Taigi turime įsisąmoninti, kad už daugumą nusikalstamų veikų nepilnamečių atsakomybė galima tik nuo 16 metų amžiaus ir tik labai ribotas nusikalstamų veikų sąrašas užtraukia nepilnamečių nuo 14 metų amžiaus baudžiamąją atsakomybę. Tai veikos, išvardintos BK 13 straipsnio 2 dalyje. Asmeniui, kuriam iki BK numatytos pavojingos veikos padarymo nebuvo suėję keturiolika metų, Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka gali būti taikoma ne baudžiamoji atsakomybė, o auklėjamoji poveikio ar kitos priemonės.

Jeigu tyrimo metu buvo gauti duomenys apie smurtą prieš vaikus, tačiau veika negali būti pripažinta nusikalstama veika (tyrimą atsisakoma pradėti arba ikiteisminis tyrimas nutraukiamas), užtikrinant vaikų teisių apsaugą, skundas, pareiškimas ar pranešimas turi būti perduotas nagrinėti administracine ar drausmine tvarka (ATPK 255 str., 262 str. 8 d.).

2.2. Teisėtų nepilnamečio atstovų dalyvavimas ikiteisminiame tyrime

Siekiant užtikrinti papildomą nepilnamečio proceso dalyvio apsaugą, BPK numatytas nepilnamečių atstovavimas. Atstovais pagal įstatymą gali būti nepilnamečio tėvai, tėviai, globėjai, rūpintojai arba įstaigos, kuri globoja ar rūpinasi nukentėjusiuoju, įgalioti asmenys. Jeigu žala yra padaroma nepilnamečiui, jis gali būti pripažintas ir nukentėjusiuoju, ir civiliniu ieškovu, tačiau atstovą pagal įstatymą turės kaip nukentėjusysis. Turėti atstovą pagal įstatymą, besirūpinantį vien civilinio ieškinio klausimu, nėra tikslinga, nes turtiniai klausimai vis tiek sietini su tuo pačiu asmeniu.

Pateikusiam rašytinį ar žodinį prašymą atstovui pagal įstatymą leidžiama dalyvauti procese, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras priima dėl to nutarimą, o teismas- nutartį. Atstovas pagal įstatymą paprastai dalyvauja kartu su asmeniu, kuriam atstovauja. Ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu bei teismo nutartimi gali būti atsisakyta leisti asmeniui dalyvauti

processe kaip atstovui, jeigu tai prieštarautų nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams (taip gali įvykti, jeigu įtariama, kad šis dalyvavo kartu darant nusikalstamą veiką, ar kai atstovas yra ypač šališkas dėl asmeninių, turtinių interesų ir pan.). Tokiu atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas turi užtikrinti, kad procese dalyvautų kitas atstovas pagal įstatymą, o kai tokios galimybės nėra, - laikinai, kol bus išspręstas naujo atstovo pagal įstatymą klausimas, paskirti atstovu bet koki kitą asmenį, galintį tinkamai atstovauti nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams (BPK 53 str.).

Nepilnametis nukentėjusysis bei nepilnametis įtariamasis procese gali turėti tiek įstatyminius, tiek ir įgaliotuosius atstovus. Įstatyme nėra griežtai reglamentuota, kad nukentėjusįjį gali atstovauti po vieną įstatyminį ir įgaliotąjį atstovą ar jų gali būti keletas. Nesant tiesioginio ir konkretaus nurodymo apie nukentėjusiojo keletą atstovų dalyvavimą byloje, kaip tai yra įtvirtinta nustatant įtariamojo (kaltinamojo) gynėjų skaičių (BPK 47 str.), turėtume padaryti išvadą, kad nukentėjusįjį gali atstovauti tik po vieną įstatyminį ir įgaliotąjį atstovą, ar netgi vienintelį teisėtą atstovą (BPK 167 str. 3 d.). Svarbu taip pat atkreipti dėmesį, kad skirtingai nei įtariamojo (kaltinamojo) atveju, kur numatytas privalomas nepilnamečio įtariamojo gynėjo dalyvavimas (BPK 51 str.), būtinumo atstovauti nukentėjusįjį ikiteisminiame tyrime atvejais, kai šis yra nepilnametis, nėra numatyta. Privalomumas atstovauti nepilnametį nukentėjusįjį numatytas tik teisme.

BPK daugiausia dėmesio kreipia būtent į nepilnamečio (jaunesnio kaip aštuoniolikos metų) nukentėjusiojo bei liudytojo apklausas, nurodydamas, kad ikiteisminio tyrimo metu atliekamose apklausose turi teisę dalyvauti jų atstovas, o proceso dalyvių prašymu, ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva kviečiamas valstybinės Vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas ar psichologas. Tačiau Lietuvos Respublikos Generalinis prokuroras nurodė, kad mažamečių nukentėjusiųjų ar liudytojų apklausose būtinai dalyvautų atstovas pagal įstatymą.

Jau buvo nurodyta, kad nukentėjusysis gali turėti ir įgaliotąjį atstovą, kuriuo laikomas asmuo, teikiantis teisinę pagalbą ir ginantis jo teises ir interesus. Tokiu atstovu gali būti advokatas arba advokato pavedimu advokato padėjėjas, o ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimu- kitas aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis asmuo, kurį proceso dalyvis įgaliotą atstovauti savo interesams. Norėdamas dalyvauti baudžiamajame procese nepilnamečio nukentėjusiojo atstovu advokatas ar advokato padėjėjas privalo pateikti sutartį. Negali būti nukentėjusiojo atstovu ir turėtų būti nušalintas asmuo, jeigu jis toje pačioje byloje teikia arba anksčiau teikė teisinę pagalbą asmeniui, kurio interesai prieštarauja teisinės pagalbos prašančio asmens interesams, arba jeigu anksčiau dalyvavo kaip teisėjas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, ekspertas, specialistas vertėjas ar liudytojas, taip pat jeigu tiriant arba nagrinėjant bylą dalyvauja pareigūnas, su kuriuo tas

advokatas arba advokato padėjėjas turi giminystės ryšių (BPK 61 str.). Šiuo atveju pastebime ypatingą kuo ankstesnio pripažinimo nukentėjusiuoju asmeniu baudžiamajame procese svarbą, realizuojant nukentėjusiojo teisių kvalifikuotą ir profesionalų užtikrinimą, kadangi atstovas gali dalyvauti procese kartu su nukentėjusiuoju ir netgi vietoj jo.

Būtina pabrėžti, kad nukentėjusysis gali bet kuriuo metu atsisakyti atstovo paslaugų arba pasirinkti kitą atstovą. Nepilnamečio nukentėjusiojo (civilinio ieškovo), nepilnamečio įtariamojo atstovas turi tas pačias teises, kaip ir jo atstovaujамasis. Jo teisių apimtis priklauso nuo to, kokio proceso dalyvio interesams yra atstovaujama.

Įtariamojo atstovas pagal įstatymą turi teisę žinoti, kuo įtariamasis jo atstovaujамasis; dalyvauti jo apklausoje; pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga; apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus.

Pažymėtina, kad nepilnametis negali būti įtraukiamas į procesą civiliniu atsakovu. Civiliniu ieškovu tokiu atveju bus pripažinti jo įstatyminiai atstovai.

Nepilnamečio nukentėjusiojo atstovas procese turi visas BPK 28 straipsnio 2 dalyje numatytas nukentėjusiojo teises. Be to, jis turi teisę dalyvauti nukentėjusiojo apklausose ir visuose nepilnamečio nukentėjusiojo prašymu atliekamuose proceso veiksmuose. Dalyvaudamas tyrimo ir kituose proceso veiksmuose, nepilnamečio atstovas gali užduoti klausimus, susipažinti su tyrimo veiksmų, kuriuose dalyvavo jis ir jo atstovaujамasis protokolais, teikti pastabas dėl šių protokolų turinio. Nepilnamečio nukentėjusiojo atstovas bet kuriuo ikiteisminio tyrimo momentu turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga.

Nepilnamečio įtariamojo bei nukentėjusiojo tėvai bei kiti teisėti atstovai (net ir nepripažinti įstatyminiais atstovais) gali būti apklausti kaip liudytojai.

Tiek nepilnamečio įtariamojo, tiek ir nepilnamečio nukentėjusiojo atstovas turi ir pareigų: jis privalo tinkamai ginti atstovaujamojo asmens teises ir interesus; šaukiamas privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, teisėją ir į teismą; ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu laikytis nustatytos tvarkos.

Taigi, vienas ir tas pats asmuo, t.y. nepilnamečio nukentėjusiojo ar nepilnamečio įtariamojo tėvai, globėjai ar įstaigos, kuri globoja ar rūpinasi nepilnamečiu, atstovas, gali būti įstatyminiu atstovu, liudytoju ir civiliniu atsakovu (tik įtariamojo atstovas). Kita vertus, galimi ir kiti atvejai, kuomet atstovas pagal įstatymą yra liudytojas, tačiau nėra civilinis atsakovas ar atvirkščiai.

2.3. Tėvų ir kitų teisėtų vaiko atstovų informavimas apie galimą paramą bei teisinę pagalbą

Kaip jau minėta, dažniausiai su nepilnamečiais (vaikais) ikiteisminiame tyrime dalyvauja jų atstovai (tėvai ar kiti įstatyminiai atstovai). Tačiau jie gali suteikti iš esmės tik moralinę paramą savo vaikams ar atstovaujamesiems. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi pareigą informuoti kiekvieną proceso dalyvį apie jo teises ir išaiškinti, kaip jomis įmanoma pasinaudoti. Kaip rodo tyrimai (ypatingai nusikaltimų aukų (viktimologiniai) tyrimai), proceso dalyviai nežino savo teisių, jų realizavimo galimybių, apie jas neinformuojami. Tačiau pabrėžiamos jų pareigos baudžiamojo proceso metu, t. y. kad jie privalo atvykti šaukiami (visi proceso dalyviai), negali atsisakyti duoti parodymus, privalo prisiekti (nukentėjusieji ir liudytojai).

Informavimas apie nemokamą teisinę pagalbą.

Visų pirma, įstatyminius atstovus būtina informuoti apie teisinės pagalbos baudžiamajame procese gavimo galimybes. Nuo 2005 m. įsigaliojęs Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas nustato nemokamos teisinės pagalbos suteikimo sąlygas. Pagal šį įstatymą asmenims gali būti suteikta pirminė ir antrinė teisinė pagalba.

Pirminė teisinė pagalba – tai teisinė informacija, teisinės konsultacijos ir teisinio pobūdžio dokumentų, skirtų valstybės ir savivaldybių institucijoms, išskyrus procesinius dokumentus, rengimas. Pirminę teisinę pagalbą turi teisę gauti visi Lietuvos Respublikos piliečiai bei kiti įstatyme nurodyti asmenys.

Informacija apie pirminę teisinę pagalbą yra labai svarbi nepilnamečio atstovams, kurie negali (nepajėgia) savo lėšomis samdytis advokato, nes jeigu, teikiant pirminę teisinę pagalbą, paaiškėja, kad pareiškėjui reikės antrinės teisinės pagalbos, pirminę teisinę pagalbą teikiantis asmuo pareiškėjui padeda surašyti ar surašo prašymą suteikti antrinę teisinę pagalbą.

Tuo tarpu antrinė teisinė pagalba - tai dokumentų rengimas, gynyba ir atstovavimas bylose, tarp jų ir baudžiamosiose. Be to, ši teisinė pagalba apima ir su baudžiamojoje byloje pareikšto civilinio ieškinio nagrinėjimu susijusių išlaidų atlyginimą.

Nepilnamečių proceso dalyvių įstatyminius atstovus būtina informuoti, kad įstatymo 12 straipsnyje nurodyta, kad „teisę gauti antrinę teisinę pagalbą, neatsižvelgiant į Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytus turto ir pajamų lygius teisei pagalbai gauti pagal šį įstatymą, turi:

1) asmenys, kurie turi teisę gauti teisinę pagalbą nagrinėjant baudžiamąsias bylas pagal BPK 51 straipsnį (kuriame tarp kitų pagrindų nurodytas ir būtinas gynėjo dalyvavimas bylose, kuriose įtariamas nepilnametis);

2) nukentėjusieji dėl nusikaltimų atsiradusios žalos atlyginimo bylose, įskaitant atvejus, kai žalos atlyginimo klausimas yra sprendžiamas baudžiamojoje byloje“.

Taigi nepilnamečiams įtariamiesiems ir nukentėjusiesiems nereikia pateikti jokių dokumentų, kurie būtini kitoms kategorijoms asmenų, siekiančių gauti antrinę valstybės garantuojamą teisinę pagalbą. Nepilnamečių įtariamųjų teisę gauti antrinę teisinę pagalbą patvirtina ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo priimti sprendimai, kad įtariamajam, kaltinamajam, nuteistajam būtinas gynėjas (pagal BPK 51 straipsnį). Nepilnamečių nukentėjusiųjų teisę gauti antrinę teisinę pagalbą - ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimas ar teismo nutartis, kuriais asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju, ir (ar) teismo nuosprendis. Tvarkant dokumentus dėl teisinės pagalbos būtina turėti asmens tapatybę patvirtinantį dokumentą (Lietuvos Respublikos piliečio pasas arba ES valstybės narės piliečio pasas arba šių asmenų asmens tapatybės kortelė arba kitos valstybės piliečio pasas ir leidimas nuolat ar laikinai gyventi Lietuvoje arba kitoje ES valstybėje).

Įstatyminiai atstovai turėtų būti informuojami, kad antrinės teisinės pagalbos teikimą užtikrina valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos, veikiančios atitinkamo apygardos teismo veiklos teritorijoje (žr. plačiau www.teisinepagalba.lt).

Nemokamai teisinę informaciją taip pat gali suteikti Teisingumo ministerijos informacijos biurui (žr. plačiau www.tm.lt).

Nemokamą teisinę pagalbą, kuri yra labai aktuali ir reikalinga tiek įtariamiesiems ar nukentėjusiesiems vaikams, tiek jų įstatyminiams atstovams (jei dėl tam tikrų kliūčių jie negali gauti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos) be valstybės institucijų, teikia ir viešosios įstaigos arba nevyriausybinės organizacijos, kurios darbuojasi ir kitose srityse (teisinio švietimo ir pan.) (žr. plačiau Nusikaltimo aukų programa // www.nplc.lt). Šiame tinklapyje taip pat yra nurodytos pagrindinės nevyriausybinės organizacijos, teikiančios konsultacijas (psichologo, psichiatro, socialinio darbuotojo ir pan.) nuo prievartos nukentėjusiems vaikams ir jų šeimoms.

Informavimas apie turtinės ir neturtinės žalos kompensavimą smurtinių nusikalstamų veikų aukoms.

Pareigūnai, tiriantys smurtines nusikalstamas veikas (Baudžiamajame kodekse numatyto apysunkio, sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo požymių turinti pavojinga veika, kuria buvo tyčia atimta nukentėjusio asmens gyvybė arba sunkiai ar nesunkiai sutrikdyta jo sveikata (pvz. tyčinis nužudymas, sunkus sveikatos sutrikdymas), arba pasikėsinta į seksualinio apsisprendimo laisvę ar neliečiamumą (pvz. išžaginimas, seksualinis prievartavimas ir pan.) dėl kurių nukentėjo nepilnamečiai, jų įstatyminius atstovus privalo informuoti apie galimybę gauti kompensaciją dėl patirtos turtinės ir neturtinės žalos. Kompensavimo tvarka ir sąlygos yra numatytos Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatyme.

Jame nustatyta, kad žala kompensuojama,

- Kai teismo ar teisėsaugos institucijos sprendimu nustatyta, kad buvo padarytas smurtinis nusikaltimas; t.y., byloje priimtas (įsiteisėjęs):
 - įsiteisėjęs teismo apkaltinamasis nuosprendis (teismo baudžiamasis įsakymas);
 - įsiteisėjęs teismo nuosprendis ar įsiteisėjusi teismo (ikiteisminio tyrimo teisėjo) nutartis, kuria nutrauktas ikiteisminis tyrimas ar baudžiamoji byla ir kaltininkas atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės arba nuspręsta netaikyti priverčiamųjų medicinos priemonių;
 - įsiteisėjusi teismo nutartis taikyti priverčiamąsias medicinos priemones;
 - ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą arba prokuroro nutarimas ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis nutraukti ikiteisminį tyrimą, arba teismo nutartis nutraukti baudžiamąją bylą, nes yra BPK 3 straipsnio 1 dalies 3, 4 ar 7 punktuose nurodyta aplinkybė.
- smurtinis nusikaltimas padarytas Lietuvos Respublikos teritorijoje arba laive ar orlaivyje su Lietuvos valstybės vėliava ar skiriamaisiais ženklais;
- neatlyginta visa smurtiniu nusikaltimu padaryta žala;
- kai prašymas kompensuoti smurtiniu nusikaltimu padarytą žalą pateiktas ne vėliau kaip treji metai po nusikaltimo padarymo, išskyrus atvejus, kai šis terminas praleistas dėl svarbių priežasčių;
- žala kompensuojama tik dėl smurtinių nusikaltimų padarytų po 2005 m. liepos 1 d. (Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo 4 str.).

Kaip taisyklė, žala turėtų būti kompensuojama priėmus baudžiamajame procese galutinį sprendimą, tačiau įstatyminiams atstovams būtina nurodyti galimybę, kurią numato minėtas įstatymas: nukentėjusių asmenų prašymu smurtiniu nusikaltimu, kuriuo buvo atimta žmogaus gyvybė ar sunkiai sutrikdyta jo sveikata, padaryta turtinė žala gali būti kompensuojama avansu.

Turtinė žala nukentėjusiems asmenims kompensuojama avansu, jeigu yra visos anksčiau išdėstytos sąlygos ir:

- vyksta baudžiamasis procesas dėl smurtinio nusikaltimo, kuriuo buvo atimta žmogaus gyvybė ar sunkiai sutrikdyta jo sveikata;
- kompensuojama avansu turtinė žala negali viršyti 25 MGL (Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo 7 str.).

Įstatyminius atstovus būtina įspėti, kad asmuo, kuriam turtinė žala kompensuota avansu, privalo avansą gražinti, jeigu paaiškėja, kad:

- 1) nebuvo padarytas smurtinis nusikaltimas, kuriuo buvo atimta žmogaus gyvybė ar sunkiai sutrikdyta jo sveikata;
- 2) asmuo, kuriam turtinė žala kompensuota avansu, pateikė melagingą informaciją.

3) asmuo, kuriam turtinė žala kompensuota avansu, neturėjo teisės jo gauti. (LR smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo 7 str.).

Asmuo, siekdamas gauti kompensaciją (taip pat ir avansu), turi pateikti užpildytą teisingumo ministro įsakymu patvirtintos formos **prašymą**. Prašymo dėl žalos kompensavimo ir žalos kompensavimo avansu formas galima rasti Teisingumo ministerijos internetinėje svetainėje www.tm.lt ir Valstybės Žiniuose (2005. Nr.: 107- 3939).

Taip pat įstatyminiai atstovai turėtų suvokti ir įvertinti įstatymo nuostatas, pagal kurias žala nekompensuojama, jeigu:

- nukentėjusysis atsisakė duoti parodymus, davė melagingus parodymus ar kitaip nepadėjo tiriant veiką arba nagrinėjant bylą teisme, išskyrus įstatymų numatytus atvejus, kuomet asmuo neturi pareigos duoti parodymus;
- nėra nukentėjusio asmens skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo arba prokuroro reikalavimo pradėti procesą tais atvejais, kai baudžiamasis procesas gali būti pradedamas tik pagal nukentėjusio asmens skundą ar jo teisėto atstovo pareiškimą arba prokuroro reikalavimą (Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo 3 str.).

2.4. Duomenų (įrodymų) rinkimo priemonės ir būdai, kai kurios svarbesnės procesinės garantijos

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, atlikdamas ikiteisminį tyrimą, turi teisę atlikti visus baudžiamojo proceso kodekse numatytus veiksmus, išskyrus tuos, kuriuos gali atlikti tik prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas negali pats skirti kardomosios priemonės, ekspertizės. Konkrečią procesinio veiksmo tvarką ir pareigūno teises nustato atskiros BPK normos.

Nepilnametis proceso dalyvis, kaip ir kiti asmenys, gali taip pat ir savo iniciatyva pateikti daiktus ir dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti (BPK 98 str.). Ikiteisminiame tyrime galimas ir daiktų ar dokumentų išreikalavimas BPK 97 straipsnyje nustatyta tvarka.

Akcentuotina, kad įrodymais gali būti tik teisėtais būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti BPK numatytais proceso veiksmais. Atliekant bet kurį tyrimo veiksmą, visuomet rašomas protokolas, kurį surašo tyrimo veiksmą atliekantis arba jam padedantis asmuo tyrimo veiksmo metu arba tuojau pat jį pabaigus. Protokole turi būti nurodyta tyrimo veiksmo atlikimo vieta ir laikas (data ir valanda); tyrimo veiksmą atliekantis asmuo ir visi kiti asmenys, kurie dalyvauja ar kurių akivaizdoje (pvz., vaiko teisių apsaugos tarnybos atstovai, pedagogai) tai atliekama; apklaustųjų parodymai arba kitų tyrimo veiksmų aprašymas ir rezultatai; asmenų, kurie dalyvavo, pareiškimai.

Jeigu atliekant tyrimo veiksmą buvo panaudotos techninės priemonės - buvo fotografuojama, filmuojama, daromas vaizdo ir garso įrašas, daromi pėdsakų atspaudai ir išliejos, sudaromi planai ir schemos bei naudojami kitokie fiksavimo būdai, protokole turi būti nurodytos jų naudojimo sąlygos ir tvarka. Šių techninių priemonių panaudojimo rezultatai yra tyrimo veiksmo protokolo priedai. Protokolą pasirašo atlikęs tyrimo veiksmą asmuo, protokolą surašęs asmuo ir visi kiti asmenys, dalyvavę atliekant tyrimo veiksmą. Jeigu tyrimo veiksmo dalyvis atsisako pasirašyti protokolą arba dėl fizinių trūkumų ar kitokių priežasčių negali jo pasirašyti, pažymima apie tai protokole ir tyrimo veiksmą atlikęs asmuo tai patvirtina savo parašu. Visi protokole daromi pakeitimai, pataisymai ir papildymai turi būti aptariami. Be to, dalyvauti atliekant tyrimo veiksmus gali būti pasitelkiami ir specialistai, t.y. asmenys, turintys reikiamų specialių žinių ar įgūdžių (teismo medikai, teismo psichologai ir pan.).

Nepilnamečių apklausos, įtariamojo sulaikymo ir pripažinimo nukentėjusiuoju ir jo teisinės padėties ypatumai bus plačiau nagrinėjami sekančiose darbo dalyse.

Ikiteisminiame tyrime įrodinėjant nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų sudėtį, ypač aktualūs yra keli klausimai. Visų pirma, tiksliai nustatytinas nepilnamečio amžius, kuris leistų nuspręsti, ar BK numatyta veika gali būti jam inkriminuota (t.y. nepilnamečio gimimo metai, mėnuo, diena), nes asmens amžius skaičiuojamas ne nuo asmens gimimo dienos, o sekančios po to dienos, atsižvelgiant į tai, kurią amžiaus ribos baudžiamąją ar procesinę reikšmę aiškinamasi, t.y. 14, 16 ar 18 metų. Amžius nustatomas iš gimimo liudijimo, paso, tapatybės kortelės, vengiant kitų dokumentų duomenų, pvz. moksleivio, studento pažymėjimų ir pan. Nesant oficialių dokumentų ir galimybių išreikalauti notaro patvirtintų kopijų arba abejojant pateiktų dokumentų tikrumu, amžius gali būti nustatomas, apklausiant liudytojus, skiriant teismo medicinos ekspertizę.

Nustatant tiesią ikiteisminio tyrimo metu, be nepilnamečio padarytos nusikalstamos veikos duomenų užfiksavimo, taip pat turi būti nustatomos aplinkybės, turinčios įtakos jo atsakomybės laipsniui ir pobūdžiui, t.y. nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygos; nepilnamečio sveikatos būklė ir socialinė branda; anksčiau taikytos poveikio priemonės ir jų veiksmingumas; nepilnamečio elgesys po nusikalstamos veikos padarymo, nusikalstama veika padarytos žalos pobūdis ir dydis.

Bylose, kuriuose nepilnamečiai yra įtariamieji ar nukentėjusieji, taip pat būtina aiškintis, kaip įtariamojo ar nukentėjusiojo asmens tėvai vykdo pareigą prižiūrėti ir auklėti vaiką. Esant duomenų apie netinkamą tėvų pareigų atlikimą gali būti sprendžiamas klausimas dėl tėvų valdžios apribojimo Civilinio kodekso nustatyta tvarka. Tiriant nusikalstamas veikas dėl smurto prieš nepilnamečius panaudojimo šeimoje, mokymosi ar auklėjimo įstaigose, tirtini ir vertintini pedagogų, auklėtojų, policijos ir savivaldybės Vaikų teisių apsaugos tarnybų darbuotojų veiksmai

tuo požiūriu, ar juose nėra piktnaudžiavimo tarnyba, įgaliojimų viršijimo ir pan. (Generalinio prokuroro nurodymas).

Nepilnamečio proceso dalyvio atžvilgiu gali būti taikomos kai kurios procesinės prievartos priemonės- atvesdinimas, bauda, pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimas, kai prireikia patikrinti, ar jis nėra palikęs pėdsakų įvykio vietoje arba ant daiktų, bei asmens kūno apžiūra, siekiant nustatyti, ar ant jo kūno yra nusikalstamos veikos pėdsakų arba ypatingų žymių, jeigu nereikalinga teismo medicinos ekspertizė. Jeigu nepilnametis nesutinka būti apžiūrimas ar atsisako duoti pavyzdžius lyginamajam tyrimui, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras priima jam privalomą nutarimą, tačiau turi būti laikomasi proporcingumo principo, numatyto BPK 11 straipsnyje. Be to, nepilnamečio nukentėjusiojo prašymu arba jo sutikimu galima klausytis telefoninių pokalbių nukentėjusiojo telefonu, jei klausantis nesinaudojama telekomunikacijų operatorių paslaugomis ir įrenginiais (BPK 154 str.).

Nepilnamečio įtariamojo atžvilgiu, esant reikalui ir pagrindui, gali būti parenkamos ir bet kurios kardomosios priemonės: suėmimas, namų areštas, įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo (šios kardomosios priemonės gali būti paskirtos tik ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi), o taip pat užstatas, dokumentų paėmimas, įpareigojimas periodiškai registruotis policijos įstaigoje, rašytinis pasižadėjimas neišvykti, kurios skiriamos prokuroro nutarimu, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi. Vienu metu gali būti skiriamos kelios švelnesnės už suėmimą kardomosios priemonės. Akcentuotina, kad kardomosios priemonės paskyrimas nėra privalomas, nes BPK 119 str. nurodyta galimybė, o ne pareiga skirti tam tikrą priemonę. Turint omenyje anksčiau nurodytų tarptautinių ir kitų teisės aktų reikalavimus, nepilnamečiui įtariamajam neturėtų būti be atsakingai pamatuoto pagrindo skirti griežtesnių kardomųjų priemonių, o ypač suėmimo. Labiau skatintinas būtent nepilnamečiui įtariamajam numatytos kardomosios priemonės skyrimas - atidavimas tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, prižiūrėti.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, **rekomenduotina:**

1) nepilnamečių baudžiamajame persekiojime dėmesio centre turi būti veika padaręs asmuo, o ne vien nusikalstama veika;

2) sprendžiant ikiteisminio tyrimo pradėjimo ar nepradėjimo klausimą dėl galimai nepilnamečio padarytos nusikalstamos veikos, be kitų nusikalstamos veikos požymių konstatavimo, tiksliai nustatytinas asmens amžius. Atlikti bet kokius proceso veiksmus nenusprendus, kad turi būti atliekamas ikiteisminis tyrimas, draudžiama;

3) gavus informaciją apie smurto prieš nepilnamečius panaudojimo faktą, nors ir nesant skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką, apie tai nedelsiant informuoti prokurorą;

4) ikiteisminis tyrimas nuo pat pradžių turi būti atliekamas greitai ir pagal galimybes tyrėjų, turinčių pedagoginių žinių bei bendravimo su nepilnamečiais patirtį;

5) nepilnamečių įtariamųjų ir nepilnamečių nukentėjusiųjų įstatyminius atstovus suprantamai informuoti apie jų atstovaujamesiems suteiktas teises bei jų įgyvendinimo galimybes;

6) nepilnamečių įtariamųjų ir nepilnamečių nukentėjusiųjų įstatyminius atstovus informuoti apie galimybę kreiptis į savivaldybę su prašymu gauti nemokamą teisinę konsultaciją, kurios metu galima išsiaiškinti galimybes gauti nemokamą antrinę teisinę pagalbą, kurią teiktų advokatas, taip pat apie nevyriausybinės organizacijos, teikiančias nemokamą teisinę pagalbą;

7) įstatyminiams nukentėjusiojo nuo smurtinių nusikaltimų atstovams paaiškinti žalos kompensavimo sąlygas, terminus ir tvarką. Akcentuoti galimybę gauti žalos kompensavimą avansu bei nutraukiant ikiteisminį tyrimą BPK 212 str. 3-8 p. ir atsisakius pradėti ikiteisminį tyrimą arba nutraukus ikiteisminį tyrimą, kuomet yra BPK 3 str. 1 d. 3, 4 ar 7 punktuose nurodytos aplinkybės.

III. Vaiko teisė į asmeninį gyvenimą ir asmens duomenų apsaugą

3.1. Vaiko teisė į asmeninio gyvenimo neliečiamumą

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnyje, Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 12 straipsnyje, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 17 straipsnyje, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnyje įtvirtinta fundamentali asmens teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą. Pirmą kartą šis principas buvo įtvirtintas 1948 m. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 12 straipsnyje, kuriame yra nustatyta, kad: „Niekas neturi patirti savavališko kišimosi į jo asmeninį ir šeiminių gyvenimą, jo buto neliečiamybę, susirašinėjimo slaptumą, kėsintis į jo garbę ir orumą. Kiekvienas žmogus turi teisę į įstatymo apsaugą nuo tokio kišimosi arba tokių pasikėsinimų“. Vaikui, kaip ir kiekvienam kitam žmogui, taikytinos šios nuostatos. Tarptautinių teisės aktų analizė leidžia daryti išvadą, kad „asmens privataus gyvenimo“ principo turinį sudaro keturi tarpusavyje susiję elementai:

- 1) informacinis privatumas;
- 2) kūno neliečiamumas;
- 3) asmens susirašinėjimo, pokalbių telefonu, telegrafo pranešimų ir kitokio susižinojimo neliečiamumas;
- 4) asmens būsto arba teritorijos neliečiamumas (Panomariovas A., 2001).

Visi šie „asmens privataus gyvenimo“ paslapties struktūriniai elementai yra įtvirtinti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje bei kituose Lietuvos teisės aktuose.

Tarptautiniuose ir nacionaliniuose aktuose, skirtuose vaiko statusui nustatyti, įtvirtinamos analogiškos nuostatos.

Vaiko teisių konvencijos 16 straipsnis, taip pat Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 10 straipsnis numato, kad vaikas turi teisę į asmeninį gyvenimą, bendravimą, susirašinėjimo slaptumą, į asmens neliečiamybę ir laisvę, ir neturi patirti savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį, šeimyninį gyvenimą, buto neliečiamybę, susirašinėjimo paslaptį arba neteisėto kėsینimosi į jo garbę ir reputaciją. Draudžiama vaiką kankinti, žaloti, žeminti jo garbę ir orumą, žiauriai su juo elgtis. Šias vaiko teises privalo užtikrinti valstybė.

Tarptautiniuose ir nacionaliniuose aktuose atskirai numatyta vaiko, patekusio į baudžiamojo proceso veikimo sferą, teisė į privatumą. Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnis numato, kad „Valstybės dalyvės pripažįsta kiekvieno vaiko, įtariamo pažeidus baudžiamuosius įstatymus, kaltinamo arba pripažįstamo kaltu dėl jų pažeidimo, teisę, kad su juo būtų elgiamasi stengiantis ugdyti jo orumą ir reikšmingumą, pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, kad būtų atsižvelgiama į jo amžių ir jaustūsi noras padėti jam reintegruoti ir atlikti naudingą vaidmenį visuomenėje“. Tai reiškia, kad siekiant apsaugoti vaiką nuo stigmatizacijos, turi būti ginamas kiekvieno vaiko, įtariamo, kaltinamo ar pripažinto kaltu nusikaltimo padarymu, privatumas vykstant baudžiamajam procesui ir po jo.

Pekino taisyklių 8 straipsnis rekomenduoja, kad 1) nepilnamečio privatumas turi būti gerbiamas visose proceso stadijose, siekiant išvengti žalos dėl neteisėto viešumo, 2) iš esmės, neturi būti paviešinama (skelbiama) jokia informacija, leidžianti identifikuoti nepilnamečių pažeidėją.

Kriminologiniai tyrimai pateikia įrodymų dėl žalingo poveikio, kuris atsiranda įvardijus jaunuolius teisės pažeidėjais arba nusikaltėliais. Pabrėžiama, kaip svarbu apsaugoti nepilnamečius nuo priešiško poveikio, kuris gali kilti paskelbus žiniasklaidoje informaciją apie bylą.

Pekino taisyklių 21 straipsnis, Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą įtvirtina draudimą paviešinti trečiajai šaliai bet kokią informaciją, leidžiančią identifikuoti nepilnamečių pažeidėją. Duomenys apie jį turi būti pasiekiami tik tinkamai įgaliotiems asmenims (tai asmenys, tiesiogiai susiję su sprendimu byloje, ir kiti teisėtai įgalioti asmenys (paprastai – mokslininkai). Šiuose dokumentuose taip pat rekomenduojama, kad protokolai (duomenys) apie nepilnamečius pažeidėjus būtų nenaudojami per suaugusiųjų paskesnių bylų, su kuriomis yra susijęs tas pats nepilnamečių pažeidėjas, nagrinėjimą.

Duomenų apie suimtus nepilnamečius konfidencialumo užtikrinimo įgyvendinimą konkretizuoja Havanos taisyklių 19, 21 ir 22 straipsniai.

Tokias pačias teises į privatumą turi ir nusikaltimo aukos, ypatingai nepilnamečiai.

2001 m. Europos Tarybos sprendimo dėl aukų padėties baudžiamajame procese 8 straipsnis įpareigoja kompetentingus pareigūnus saugoti „aukų bei jų šeimų privatumą“. Vaiko teisių konvencijos fakultatyvinio protokolo dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos 8 str. 1 d. įpareigoja valstybes ginti šių nusikaltimų aukas, „pirmiausia atitinkamai saugant nukentėjusių vaikų privatų gyvenimą, neatskleidžiant jų tapatybės ir pagal nacionalinę teisę imantis priemonių, kad nebūtų nederamo informacijos platinimo, dėl kurio galėtų būti nustatyta nukentėjusių vaikų tapatybė.“

Lietuvos įstatymai taip pat gina nepilnamečio asmens, ypačingai patekusio į baudžiamąjį procesą, privatumą. Lietuvos respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo 5 straipsnis nustato draudžiamos skelbti informacijos kategorijas. Tai viešoji informacija, kurioje:

1) siejant su nusikalstama veika ar kitais teisės pažeidimais skelbiami nuo teisėsaugos institucijų ar teismo nesislapstančio įtariamojo padarius nusikalstamą veiką, kaltinamojo, nuteistojo ar nuo nusikalstamos veikos arba kitų teisės pažeidimų nukentėjusio nepilnamečio asmens duomenys, pagal kuriuos galima nustatyti jo asmens tapatybę;

2) skelbiami save sužalojusio ar mėginusio tai padaryti, nusižudžiusio ar mėginusio nusižudyti nepilnamečio asmens duomenys, pagal kuriuos galima nustatyti jo asmens tapatybę;

3) pateikiant duomenis apie nepilnametį, žeminamas jo orumas ir (ar) pažeidžiami jo interesai;

4) piktnaudžiaujant nepilnamečių pasitikėjimu ir nepatyrimu, neigiamų socialinių reiškinių kontekste pateikiamos nepilnamečių nuomonės ir vertinimai, taip pat jų nuotraukos ar filmuota medžiaga apie juos.“

Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijoje pabrėžta, kad vaikas – smurto auka ar pažeidęs įstatymus turi būti apsaugomas nuo jo tapatybės viešinimo žiniasklaidoje. Žurnalistai turi jo neklausinėti, nepateikti filmuotos ar fotografuotos medžiagos, kuri leistų vaiką atpažinti.

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 53 straipsnyje nustatyta, kad „už įtariamo nusikalstamos veikos padarymu, kaltinamo ar nuteisto už nusikalstamą veiką vaiko asmenybę (vardą, pavardę) identifikuojančių duomenų paskelbimą spaudoje arba kitose visuomenės informavimo priemonėse taikoma administracinė ar kita įstatymų nustatyta atsakomybė“.

3.2. Nepilnamečio asmens duomenų apsauga ikiteisminiame tyrime

Nepilnamečių asmenų privataus gyvenimo neliečiamumo principas yra vienas iš baudžiamojo proceso principų, įtvirtintas BPK 44 str. Kita vertus, baudžiamasis procesas yra tas teisinis instrumentas, kurio pagalba valstybė, siekdama greitai ir išsamiai išaiškinti nusikalstamas

veikas, dažnai apriboja asmens teisę į privatų gyvenimą. Čia bus panagrinėtas būtent informacinis privatumas, t.y., nepilnamečio asmens, patekusio į baudžiamojo proceso sferą, duomenų neskelbtinumas.

BPK 177 straipsnis įtvirtina ikiteisminio tyrimo duomenų paslaptį. Šio straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „ikiteisminio tyrimo duomenys neskelbtini. Šie duomenys iki bylos nagrinėjimo teisme gali būti paskelbti tik prokuroro leidimu ir tik tiek, kiek pripažįstama leistina.“ Asmenys, be atitinkamo leidimo pagarsinę neskelbtinus ikiteisminio tyrimo duomenis, traukiami baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 247 straipsnį. Būtent ši nuostata yra viena iš procesinių teisinių priemonių, kuri ne tik padeda užtikrinti efektyvų ikiteisminį tyrimą, bet ir apsaugoti tam tikras paslaptis (tarp jų ir duomenis apie nepilnamečius proceso dalyvius) nuo nepagrįsto atskleidimo.

BPK 177 str. 1 dalyje taip pat numatytas kategoriškas draudimas skelbti „duomenis apie nepilnamečius įtariamuosius ir nukentėjusiuosius“. Remiantis sisteminiu įstatymo aiškinimu, galima teigti, kad skirtingai nuo kitų ikiteisminio tyrimo duomenų, kuriuos prokuroro leidimu paskelbti galima, **duomenų apie nepilnamečius įtariamuosius ir nukentėjusiuosius negalima skelbti jokiais sąlygomis.** Asmens duomenys – bet kuri informacija, susijusi su fiziniu asmeniu, kurio tapatybė yra žinoma arba gali būti tiesiogiai ar netiesiogiai nustatyta pasinaudojant tokiais duomenimis kaip asmens kodas, vienas arba keli asmeniui būdingi fizinio, fiziologinio, psichologinio, ekonominio, kultūrinio ar socialinio pobūdžio požymiai (Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo 2 str.). Tai nereiškia, kad absoliučiai draudžiama skelbti bet kokią informaciją apie ikiteisminį tyrimą, kai įtariamieji ar nukentėjusieji yra nepilnamečiai. Skelbiamoje informacijoje neturi būti jokių duomenų apie nepilnamečių, jo duotų parodymų turinį, išsamios informacijos apie nepilnamečio patirtą žalą bei galimas jos pasekmes.

Nors BPK 177 straipsnis tiesiogiai nekalba apie nepilnamečius liudytojus, tačiau, atsižvelgiant į tarptautinių bei nacionalinių teisės aktų nuostatas apie asmens privatumą ir vaikų teises, **rekomenduotina draudimą skelbti duomenis apie nepilnamečius taikyti ir nepilnamečiams liudytojams.**

Negali būti skelbiami nei duomenys apie nepilnamečius, kurie yra gauti atliekant tam tikrus ikiteisminio tyrimo veiksmus arba taikant procesines prievartos priemones (pvz., apžiūros, poėmio, kratos ir kt.), nei duomenys, kurie yra pateikiami pačių asmenų iniciatyva, nei duomenų pagrindu keliamos tyrimo versijos, kurios reikalauja tam tikro patikrinimo, nei tam tikra taktinė informacija, pvz., susijusi su tyrimo veiksmų eiliškumu, jų atlikimo laiku, vieta ir pan. (Panomariovas A., 2002, p.32).

Pareiga neskelbti ikiteisminio tyrimo duomenų (taip pat ir duomenų apie nepilnamečius) tenka ne tik ikiteisminio tyrimo subjektams, tačiau ir kitiems proceso dalyviams bei asmenims,

dalyvavusiems ar atsitiktinai stebėjusiems ikiteisminio tyrimo veiksmą. Kaip numato BPK 177 str. 2 d., „reikiamais atvejais prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas įspėja proceso dalyvius ar kitus asmenis, mačiusius atliekamus ikiteisminio tyrimo veiksmus, kad draudžiama be prokuroro leidimo paskelbti ikiteisminio tyrimo duomenis. Tokiais atvejais asmuo pasirašytinai įspėjamas dėl atsakomybės pagal BK 247 str.“. Kadangi asmenų, kurie gali būti įspėti dėl neleistinumo paskelbti ikiteisminio tyrimo duomenis, sąrašas nėra baigtinis, minėti pareigūnai savo nuožiūra gali įspėti bet kurią asmenį, mačiusį veiksmą ir sužinojo ikiteisminiam tyrimui svarbią informaciją arba informaciją apie nepilnametį asmenį, dalyvaujantį ikiteisminiame tyrime. (Panomariovas A., 2002, p.35). Atlikus teisės aktų analizę, manytina, kad duomenys apie nepilnametį proceso dalyvį yra ta informacija, dėl kurios neleistinumo skelbti gali būti perspėtas ir įtariamasis bei jo gynėjas.

Tai, kad asmenys yra įspėti apie ikiteisminio tyrimo duomenų neleistinumą arba iš jų paimtas rašytinis pasižadėjimas neskelbti sužinotų ikiteisminio tyrimo duomenų, paprastai pažymima tyrimo veiksmo protokole. Tiek tyrimo veiksmo protokole, tiek asmens pasižadėjime neskelbti duomenų būtina nurodyti, kokius konkrečius duomenis arba informaciją asmeniui draudžiama skelbti (pvz., duomenis apie tai, kad nukentėjusysis yra nepilnametis, jo anketinius duomenis, duomenis apie padarytus sužalojimus ir pan.). Tiksliai ir aiškiai įspėjime arba pasižadėjime neįvardijus, kokius tyrimo duomenis arba informaciją draudžiama skelbti ar platinti, neįmanoma kalbėti apie baudžiamąją atsakomybę už jų paskelbimą, nes tokia atsakomybė įmanoma tik už tyčinę veiką (Panomariovas A., 2002, p.36).

Kitas aspektas, užtikrinantis nepilnamečių asmenų duomenų apsaugą, tai yra teismų, prokurorų ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų sąmoningas vengimas rinkti ir kaupti ikiteisminio tyrimo medžiagoje ir baudžiamosiose bylose perteklinę neviešo pobūdžio informaciją (perteklinę informaciją apie fizinius asmenis, jų privatų gyvenimą ir pan.). Teismų taryba savo 2005 m. nutarime „Dėl susipažinimo su išnagrinėtų baudžiamųjų bylų medžiaga tvarkos patvirtinimo“ rekomenduoja vykdyti šias nuostatas bei siūlo Lietuvos Respublikos generalinei prokuratūrai tuo tikslu peržiūrėti ir tobulinti procesinių dokumentų formas bei blankus.

BPK 181 str. numato teisę įtariamajam ir jo gynėjui, taip pat nukentėjusiajam ir jo atstovui susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. Prokuroras, manydamas, kad susipažinimas su konkrečiais ikiteisminio tyrimo duomenimis gali pakenkti tyrimo sėkmei, gali neleisti su jais susipažinti. Generalinio prokuroro rekomendacijoje „Dėl proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu“ nurodoma, kad „pagrindas netenkinti pateikto prašymo dėl galimo pakenkimo ikiteisminio tyrimo sėkmei gali būti: ikiteisminio tyrimo duomenys neskelbtini vadovaujantis BPK 177 straipsnio 2 dalimi arba siekiama užkirsti kelią kitokiam jų neteisėtam

paskelbimui; prašoma susipažinti su duomenimis apie nepilnamečius įtariamuosius ir nukentėjusiuosius; informacija liečia privatų kito proceso dalyvio asmens gyvenimą“.

Proceso dalyviams leidus susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras gali įspėti juos dėl neleistinumo pagarsinti šiuos duomenis.

Apibendrinant vaiko (nepilnamečio asmens) teisės į privatumą bei jos užtikrinimo galimybių ikiteisminiame tyrime analizę, **rekomenduotina:**

1. Neskelbti duomenų apie nepilnametį nukentėjusįjį, įtariamąjį, liudytoją, kurie galėtų padėti nustatyti nepilnamečio asmens tapatybę, tretiesiems asmenims, tarp jų ir visuomenės informavimo priemonėms bei jų atstovams.

2. Duomenis apie nepilnametį proceso dalyvį suprasti kaip bet kurią informaciją, susijusią su nepilnamečiu asmeniu, kurio tapatybė yra žinoma arba gali būti tiesiogiai ar netiesiogiai nustatyta pasinaudojant tokiais duomenimis kaip asmens kodas, vienas arba keli asmeniui būdingi fizinio, fiziologinio, psichologinio, ekonominio, kultūrinio ar socialinio pobūdžio požymiai. Tai yra tokia informacija, kuria pasinaudojus galima tiesiogiai (pvz., paskelbus vardą, pavardę, asmens kodą) arba netiesiogiai (pvz., paskelbus nedidelio miestelio, jame esančios vienintelės mokyklos pavadinimą, nukentėjusiojo nepilnamečio amžių ir pan.) nustatyti nepilnamečio asmens tapatybę.

3. Reikiamais atvejais, t.y., kai proceso veiksmo metu buvo atskleista (paaiškėjo) informacija apie nepilnametį proceso dalyvį, įspėti proceso dalyvius ar kitus asmenis, mačiusius atliekamus ikiteisminio tyrimo veiksmus ar kitaip sužinojusius informaciją apie nepilnametį asmenį, kad draudžiama be prokuroro leidimo paskelbti ikiteisminio tyrimo duomenis. Tokiais atvejais asmuo pasirašytinai įspėjamas dėl atsakomybės pagal BK 247 str.

4. Tai, kad asmenys yra įspėti apie ikiteisminio tyrimo duomenų neleistinumą arba iš jų paimtas rašytinis pasižadėjimas neskelbti sužinotų ikiteisminio tyrimo duomenų, pažymėti tyrimo veiksmo protokole. Tiek tyrimo veiksmo protokole, tiek asmens pasižadėjime neskelbti duomenų būtina nurodyti, kokius konkrečius duomenis arba informaciją asmeniui draudžiama skelbti.

5. Vengti rinkti ir kaupti ikiteisminio tyrimo medžiagoje ir baudžiamosiose bylose perteklinę neviešo pobūdžio informaciją.

IV. Vaiko teisė į asmens neliečiamybę ir laisvę ir jos suvaržymas ikiteisminiame tyrime

4.1. Vaiko teisė į asmens neliečiamybę ir laisvę

Asmens laisvė yra viena iš pamatinių žmogaus teisių. Kaip numato Lietuvos Respublikos Konstitucijos 20 straipsnis, „žmogaus laisvė neliečiama.“ Tačiau gyvenimas visuomenėje lemia

situacijas, kai asmens laisvė turi būti apribota, saugant kitas teises vertybes. Konstitucija nustato standartus laisvės apribojimo baudžiamajame procese procedūrai: „Niekas negali būti savavališkai sulaikytas arba laikomas suimtas. Niekam neturi būti atimta laisvė kitaip, kaip tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas. Nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulaikytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrindumas. Jeigu teismas nepriima nutarimo asmenį suimti, sulaikytasis tuojau pat paleidžiamas.“ (Konstitucijos 20 str. 2 ir 3 d.).

Standartai, susiję su vaikų (nepilnamečių) laisvės apribojimu (sulaikymu, suėmimu, laisvės atėmimu), yra grindžiami principu, kad daugeliu atveju vaiko interesai geriausiai ginami yra tada, jei jis neatskiriamas nuo šeimos (Vaiko teisių konvencijos 9 straipsnis, Vaiko teisių deklaracijos 6 straipsnis). Tarptautiniai teisės aktai skatina vengti visų asmenų sulaikymo ir suėmimo, tačiau šių priemonių nepilnamečiams taikymas turi būti išimtinis.

Visų pirma, nepilnamečio (vaiko) sulaikymas ir suėmimas turi būti teisėtas, pagrįstas ir kiek įmanoma trumpesnis.

Vaiko teisių konvencijos 37 str. nustato, kad "valstybės dalyvės užtikrina, kad nė iš vieno vaiko neteisėtai ar savavališkai nebūtų atimta laisvė. Vaiko areštas, sulaikymas ar įkalinimas vykdomi pagal įstatymą ir taikomi tik kaip kraštutinė priemonė ir kiek įmanoma trumpiau". Tokio pobūdžio nuostatos įtvirtintos ir Havanos taisyklių 1 ir 17 str., Pekino taisyklių 13 ir 19 str., Rijado gairių 46 str.

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 54 str. 1 d. nustato praktiškai analogiškus reikalavimus, papildydamas nuostata, kad „vaiko suėmimas arba laisvės atėmimas įstatymų numatytais atvejais galimas tik teismo (teisėjo) sprendimu“.

Tiek sulaikymas, tiek suėmimas nepilnamečiui turi būti paskirti teisėtai: t.y., esant įstatymo nustatytiems pagrindams ir sąlygoms (Europos žmogaus teisių konvencijos 5 str., BPK 122 str., 140 str.). Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų valstybių tik teismas gali paskirti suėmimą ir pratęsti jo terminus. Tarptautiniai aktai tarp suėmimo ir sulaikymo teisėtumo sąlygų tiesiogiai nurodo galimybę tuoj pat kreiptis į teismą dėl laisvės apribojimo teisėtumo. Sprendimas dėl paleidimo ar pratęsimo turi būti priimamas be nepateisinamo delsimo (Tarptautinio pilietinio ir politinio teisių pakto 9 str. 4 d., 14 str. 3 d.; Vaiko teisių konvencijos 37 str.). Nors Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas taip pat atkartoja šias nuostatas ir nurodo, kad „sulaikytas arba suimtas vaikas turi teisę ginčyti jo laisvės apribojimo ar atėmimo teisėtumą teisme“ (54 str.), tačiau baudžiamojo proceso metu galioja taisyklės, nustatytos Baudžiamojo proceso kodekse (BPK 4 str.). Ir jei BPK normos, reglamentuojančios suėmimą, atitinka šiuos minimalius standartus, tai norma,

reguliuojanti sulaikymą, tiesiogiai nenumato sulaikytojo teisės kreiptis į teismą dėl sulaikymo teisėtumo.

BPK 140 str. nurodyti šie laikino sulaikymo pagrindai: ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras gali sulaikyti asmenį, užklyptą darant nusikalstamą veiką ar tuoj po to, kai jis nusikalstamą veiką padarė, kai yra pagrindas manyti, kad tas asmuo gali pabėgti, ar iš karto neįmanoma nustatyti jo asmenybės; taip pat kitais atvejais, kai yra suėmimo skyrimo pagrindai ir sąlygos. Būtina atkreipti dėmesį, kad pagal BPK 21 str. laikinai sulaikytas asmuo yra laikomas įtariamuoju.

Įtariamasis turi numatytas BPK 21 str. 4 dalyje teises, kurios detalizuojamos ir eilėje kitų straipsnių. Dabartinėje ikiteisminio tyrimo praktinėje veikloje pasitaiko atvejų, kai laikinai sulaikytam asmeniui įtarimas nėra pareiškiamas ir įtariamuoju jis neapklausiamas (tai patvirtinta magistro baigiamųjų darbų ir disertacijų empiriniais tyrimais), o sulaikymo dokumentai iš bylų išimami. Žinoma, tokie atvejai yra ne kas kita, kaip esminių žmogaus teisių pažeidimas ir jokiais sumetimais negali būti toleruojami.

Sulaikymas ar suėmimas turi trukti kuo trumpiau. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 10 str. 2 d. nustato, kad kaltinami nepilnamečiai turi būti (...) perduoti taip greitai, kaip tik tai įmanoma, galutinio sprendimo priėmimui. Šios nuostatos tikslas kartu yra ir maksimaliai apriboti nepilnamečių suėmimą. Havanos taisyklių 17 str. rekomenduojama, kad, jei vis tik taikomas suėmimas, nepilnamečių teismai ir tyrimo institucijos suteiktų didžiausią prioritetą greičiausiam tokių bylų procesui.

Lietuvoje maksimalus nepilnamečio suėmimas ikiteisminio tyrimo metu negali viršyti 12 mėn. (BPK 127 str. 2 d.). Tačiau kodekse nenumatytas bendras suėmimo (trunkančio ir ikiteisminio tyrimo, ir teismo nagrinėjimo metu) terminas, taigi realiai nepilnamečiai gali būti laikomas suimtas ir ilgiau. Lietuvoje atlikti tyrimai neduoda pagrindo tikėti nepilnamečių laisvės apribojimo (ypatingai iki teismo) efektyvumu bei parodo neigiamą tokių priemonių efektą vaiko asmenybei, sudaro prielaidas procesinių ir kitų teisių pažeidinėjimui. Didžiausias neigiamas baudžiamosios justicijos poveikis, kaip rodo tyrimai, nepilnamečiui teisės pažeidėjui padaromas ikiteisminio tyrimo stadijoje, ypač jeigu nepilnamečiui buvo paskirtas suėmimas. Kriminologinis tyrimas paneigė baudžiamosios justicijos institucijose ir visuomenėje paplitusią nuomonę, kad nepilnamečio teisės pažeidėjo buvimas tardymo izoliatoriuje yra trumpalaikis, nereikšmingas laikotarpis, nedarantis neigiamos įtakos jo asmenybei. Suimtų nepilnamečių buvimas tardymo izoliatoriuje yra susijęs su ilgalaikiu (vidutiniškai jame nepilnamečiai praleidžia 121 dieną, tai yra apie 4 mėnesius), labai stipriu fiziniu ir psichiniu stresu, patiriamu smurtu (nurodė 90 proc. respondentų), seksualiniu išnaudojimu (nurodė 30 proc. respondentų), pažeminimu, esamomis labai sunkiomis gyvenimo

sąlygomis. Viso to pasekmė yra tyčinis nepilnamečių žalojimas (nurodė 54 proc. respondentų), ryškios suicidinės tendencijos (66 proc. respondentų teigė, kad jiems kildavo noras mirti)“ (Gečėnienė, 2002, p. 26). Neatmetama galimybė, kad net ir laikinas sulaikymas nepilnamečiui gali daryti panašią įtaką. Turėtų būti vengiama nesant būtinumui sulaikytą nepilnametį išlaikyti visą leistiną sulaikymo terminą, t.y. 48 val.

Antra, kiekvienas vaikas, kuriam atimta (apribota) laisvė, turi teisę į pagarbų elgesį su juo kaip su asmenybe ir kaip su atitinkamu baudžiamojo proceso dalyviu.

Sulaikyti (suimti) nepilnamečiai turi turėti visas procesines teises (Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 9 ir 10 str., Europos žmogaus teisių ir laisvių konvencijos 5, 6 str., BPK 44 str.), taip pat teises ir garantijas pagal standartines minimalias elgesio su kaliniais taisykles (Havano taisyklės).

Kiekvienas vaikas, kuriam atimta laisvė turi būti atskirtas nuo suaugusiųjų, jei tik nemanoma, kad šito daryti nedera dėl paties vaiko interesų. (Vaiko teisių konvencijos 37 str.; Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 54 str.). **Nepilnamečiams, kurių laisvė apribota, turi būti suteikta visa būtina socialinė, auklėjamoji, profesinė, psichologinė, medicininė ir fizinė pagalba**, kurios jiems prireiktų dėl amžiaus, lyties ar asmeninių priežasčių (Pekino taisyklių 13 str. 5 d.).

Apie sulaikymą (ir suėmimą) turi būti pranešta vaiko (nepilnamečio) tėvams ar kitiems šeimos nariams. Vaiko teisių konvencija vaiko sulaikymo atveju numato valstybės pareigą, esant tėvų ar kitų šeimos narių prašymui, pranešti jiems reikalingą informaciją apie vaiko buvimo vietą, jei ši informacija nekenkia vaiko gerovei (Vaiko teisių konvencijos 9 str. 4 d.). Manytina, kad labiau priimtina yra griežtesnė pozicija, t.y., reikalavimas, kad „jei įtariamas teisės pažeidimo padarymu vaikas sulaikomas, jo tėvams ar globėjui turi būti nedelsiant apie tai pranešta, nepriklausomai nuo to, ar gautas jų atitinkamas prašymas. Jeigu toks pranešimas neįmanomas, tai turi būti padaryta per įmanomai trumpiausią laiką“ (Pekino taisyklių 10 str. 1 d., Havano taisyklių 22 str.). "Globėjas" apima ne tik įstatyminius globėjus, bet ir tuos, kurie faktiškai yra atsakingi už vaiką.

Siekiant užtikrinti vaiko (nepilnamečio) teisę į ryšių palaikymą su šeima, BPK 140 str. bei 128 str. taip pat nustatyta, kad apie sulaikymą (ar suėmimą) nedelsiant pranešama vienam iš sulaikytojo šeimos narių ar artimųjų giminaičių. Įtariamajam (sulaikytajam) turi būti sudaryta galimybė pačiam pranešti apie sulaikymą (suėmimą). Jei sulaikytasis (suimtas) tokių asmenų nenurodo, prokuroras savo nuožiūra turi pranešti vienam iš sulaikytojo (suimtojo) šeimos narių ar artimų giminaičių, jei tokį pavyksta nustatyti (BPK 128 str. 1 d.). Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 54 str. praplečia asmenų, kuriems būtina pranešti apie sulaikymą, ratą tuo atveju, kai

šeimos ar giminaičių nėra (neįmanoma nustatyti): „apie vaiko sulaikymą, jo suėmimą, kitokią laisvės apribojimą ar atėmimą būtina nedelsiant pranešti tėvams arba kitiems jo teisėtiems atstovams, o jeigu jų nėra, - vaiko teisių apsaugos institucijai.“.

BPK 128 str. numato galimybę nepranešti apie sulaikymą artimiesiems, jei „sulaikytasis motyvuotai paaiškina, kad toks pranešimas gali pakenkti jo šeimos narių ar artimųjų giminaičių saugumui“. Tarptautiniai aktai nepranešimo išimtis skirtingai nei BPK sieja ne su sulaikytojo artimųjų saugumu, o su paties vaiko gerove. Jeigu vaiko gerovei kenktų informacijos apie sulaikymą pateikimas tėvams, valstybei suteikta teisė pasinaudoti diskrecija ir jos neteikti. Priimdama tokį sprendimą valstybė dalyvė įpareigota atsižvelgti į vaiko norus (Vaiko teisių konvencijos 9 str. 2 d., 12 str. 1 d.).

Empiriniai tyrimai parodė, kad dažniausiai sulaikymo protokoluose nurodomas žodinis pranešimo būdas (18 atvejų), kiti būdai pasiskirstė taip: raštu – 4, telefonu – 1, o šešiais atvejais pranešimo būdas visiškai nenurodytas. Analizuotuose protokoluose dažniausiai sulaikytieji prašo pranešti tėvams (18 atvejų) ir kitiems giminaičiams (7 atvejai). 7 atvejais nebuvo pranešta niekam (1 kartą “operatyviais sumetimais”, 3 atvejais sulaikytasis nepageidavo ir tiek pat atvejų, kai nebuvo kam pranešti).

Viena iš pagrindinių prielaidų užtikrinti tolesnę vaiko (nepilnamečio), kuriam apribota laisvė, teisėtų interesų realizavimą yra teisės, kad „kiekvienas vaikas, kuriam atimta laisvė, tuoj pat gautų teisinę ir kitokią pagalbą“, užtikrinimas (Vaiko teisių konvencijos 37 str., Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 54 str.). BPK numato būtiną gynėjo dalyvavimą, jei įtariamasis (taip pat ir sulaikytas) yra nepilnametis (BPK 51 str.). Nepilnametis taip pat gali turėti ir atstovą (BPK 53 str.).

4.2. Nepilnamečių sulaikymo bendrosios nuostatos

Įvertinus laikino sulaikymo prievartinį pobūdį ir griežtus žmogaus teisės į laisvę apribojimo standartus, būtina vengti nepilnamečių sulaikymo, jei nėra nustatyta pakankamų sulaikymo pagrindų.

Tačiau sulaikymas yra ne tik procesinės prievartos veiksmas, bet kartu ir ikiteisminio tyrimo veiksmas, kuriuo gali būti gaunami reikšmingi duomenys. Taigi sulaikymo tikslas yra ne tik laisvės apribojimas, siekiant BPK 140 str. nurodytų tikslų, bet ir tam tikrų duomenų gavimas arba tokių duomenų gavimo ateityje užtikrinimas.

Dažnai neteisingai suprantamos visiškai skirtingos sąvokos: asmens, įtariamo nusikaltimo padarymu, sulaikymas ir asmens pristatymas į policijos komisariatą ar kitą teisėsaugos instituciją. Asmuo ne iškart atsiduria areštinėje, kartais praeina ne viena valanda. Jis policijos komisariate praleidžia 5 val. kaip administracinės teisės pažeidėjas ir tik po to patenka į areštinę, kaip įtariamasis

kokio nors nusikaltimo padarymu. Negalima pirma atimti asmeniui, ypačiai nepilnamečiui, laisvę, patalpinti jį į areštinę, o tik po to aiškintis, ar įvykis buvo, ar ne. Tai galima vertinti kaip tarnybinių pažeidimą.

Laikino sulaikymo pobūdis suponuoja juridškai reikšmingų faktų buvimą. Šie faktai skirtingi suėmimo, administracinio sulaikymo ar laikino sulaikymo atvejais.

Asmens laikino sulaikymo, suėmimo ir administracinio sulaikymo skirtumai ir panašumai pateikiami šioje lentelėje.

Eil. Nr.	Ypatumai	Asmens laikinas sulaikymas	Suėmimas	Administracinis sulaikymas
1.	Teisinis reglamentavimas	BPK 140 str.	BPK 122 str.	ATPK 265 str.
2.	Veiksmo pobūdis	Procesinė prievartos priemonė	Kardomoji priemonė	Administracinės prievartos veiksmas
3.	Veiksmo tikslas	Užkirsti kelią tolesnei asmens nusikalstamai veikai; atimti galimybę pasislėpti nuo ikiteisminio tyrimo ar kitaip kliudyti nustatyti tiesą	Užtikrinti: -įtariamojo dalyvavimą procese; - netrukdomą ikiteisminį tyrimą; -netrukdomą nuosprendžio įvykdymą; -užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms.	Užtikrinti administracinės pažeidimo protokolo surašymą ir kitus ATPK nurodytus uždavinius.
4.	Asmens veikos pobūdis	Nusikalstama veika	Nusikalstama veika	Administracinis nusižengimas
5.	Veiksmą taikanti institucija (pareigūnas)	Ikiteisminio tyrimo įstaigos ar prokuratūros pareigūnai	Ikiteisminio tyrimo teisėjas	Policijos pareigūnai
6.	Trukmė	iki 48 val.	iki 2 mėn. su galimybe pratęsti	iki 5 val. (Valstybės sienos apsaugos tarnyboje- iki 48 val.)
7.	Procesinis įforminimas	Laikino sulaikymo protokolas	Nutartis skirti kardomąją priemonę	Administracinio sulaikymo protokolas

Sulaikius nepilnamečių, būtinai turi būti surašomas laikino sulaikymo protokolas, kuriame fiksuojami BPK 179 str. nurodyti duomenys bei laikino sulaikymo pagrindas. Protokole nurodoma, kad sulaikytajam (įtariamajam) išaiškintas sulaikymo pagrindas bei jo procesinė padėtis.

Laikino sulaikymo protokolų blankai neturi atskirų grafų, kuriose galima būtų pažymėti faktinio sulaikymo laiką ar kitas sulaikymo aplinkybes, nepilnamečio asmens pastabas dėl atliekamo veiksmo bei aprašyti sulaikomojo elgesį sulaikymo momentu (pasipriešinimą, išmetamus daiktus ir pan.), tačiau mūsų nuomone, tai netrukdo tyrėjui procesinio veiksmo protokole pažymėti ir šiuos aspektus.

Nagrinėjant asmenų laikino sulaikymo praktiką (buvo analizuoti 40 sulaikymo protokolų, iš kurių 4 buvo surašyti nepilnamečiui asmeniui) pastebėjome, kad įvairiuose Lietuvos regionuose sulaikymo protokolo forma ir turinys labai skiriasi.

Pirma, ką tenka pažymėti, tai asmens laikino sulaikymo proceso, atliktų tyrėjo veiksmų, naudojamų techninių ir specialių priemonių, sulaikomo asmens pareiškimų ar replikų (žodžių), fiksavimo nebuvimas. Tai tik patvirtina mūsų hipotezę, kad laikinas sulaikymas praktikoje paverstas formaliu procesiniu veiksniu, kurio metu nekeliami kriminalistiniai, taktiniai tikslai. Taip pat faktinis sulaikymas neatspindi jokiuose registracijos ir apibendrintos apskaitos dokumentuose (išskyrus viešosios policijos pareigūnų tarnybiniuose pranešimuose).

Dažniausiai sulaikymas buvo atliekamas tarp 12⁰⁰ – 16⁵⁹ valandų (17 atvejų), likusiais atvejais – 11 (17⁰⁰ - 21⁵⁹), 6 atvejai (22⁰⁰ – 24⁰⁰ val.), 1 atvejis (0⁰⁰-5⁵⁹ val.), 4 atvejai (6⁰⁰-11⁵⁹ val.). Deja, tik 9 protokoluose tyrėjas nurodė faktinio sulaikymo laiką, o iš jų tik dviejuose atvejuose faktinio sulaikymo laikas buvo ankstesnis nei laikino sulaikymo protokolo surašymo laikas. Tai rodo, kad tyrimo institucijos linkusios nutylėti laikotarpį tarp faktinio sulaikymo ir procesinio sulaikymo. Nepilnamečių sulaikymo atvejais tai akivaizdus vaiko teises reglamentuojančių aktų pažeidimas: pažeidžiama ne tik vaiko teisė į tinkamą sulaikymo procedūrą, bet ir vaiko teisė atstovų teisės.

Išanalizavus asmens laikino sulaikymo protokolus nustatyta, kad itin reti atvejai, kada tyrėjas nurodo konkretų sulaikymo pagrindą arba motyvą. Vietoj to dažniausiai įrašomos trafaretinės BPK įvardintų pagrindų formuluotės. Atskirai reikėtų pažymėti, kad daugumoje protokolų nėra informacijos apie išlaisvinimą iš areštinės (nurodyta tik 13 atvejais) arba apie kardomosios priemonės paskyrimą (tik 6 atvejais sulaikytajam buvo paskirtas suėmimas).

Analizuojant sulaikytų asmenų paaiškinimus dėl laikino sulaikymo, nustatyta, kad tik 9 protokoluose buvo sulaikytojo asmens ranka parašytas paaiškinimas. Kituose protokoluose tokių įrašų nebuvo, arba prie protokolo buvo pridėtas atskiras lapas su sulaikytojo paaiškinimu. Manome, kad asmeniui turi būti suteikta galimybė sulaikymo protokole pateikti paaiškinimą dėl sulaikymo. Per kuo trumpesnę laiką jis turi būti apklaustas kaip įtariamasis, prieš pirmąją apklausą įteikiant pranešimą apie įtarimą.

4.3. Nepilnamečio sulaikymo taktika

Asmens sulaikymo veiksmų sistemą sudaro:

- sulaikymo pagrindų nustatymas;
- asmens sučiupimas;
- turimų pas asmenį ginklų ir įkalčių paėmimas;

- asmens palyda į tarnybines patalpas;
- nusikalstamos veikos aplinkybių išaiškinimas;
- priklausomai nuo paaiškėjusių aplinkybių, administracinės teisenos arba baudžiamojo proceso pradėjimas;
- sulaikymo sąlygų nustatymas;
- laikino sulaikymo protokolo surašymas;
- laikinai sulaikyto asmens pristatymas į areštinę;
- areštinės policijos pareigūnų veiksmai patalpinant asmenį į kamerą;
- asmens paleidimas.

Nepilnamečių sulaikymas priklauso nuo kelių aspektų:

- nepilnamečio padarytos nusikalstamos veikos pobūdžio;
- nepilnamečio amžiaus;
- sulaikymo situacijos.

Tiesioginio ar netiesioginio draudimo baudžiamajame procese sulaikyti asmenį, kuriam nėra suėję 14 metų nėra, tačiau vadovaujantis Lietuvos Baudžiamojo kodekso 13 str. nuostatomis bei BPK 3 str. 1 d. 4 p. (baudžiamasis procesas negali būti pradėdamas, o pradėtas turi būti nutrauktas asmeniui, kuris nusikalstamos veikos padarymo metu dar nebuvo tokio amžiaus, nuo kurio jis atsako pagal baudžiamuosius įstatymus), asmeniui jaunesniam nei 14 metų negali būti taikomas laikinas sulaikymas.

Sulaikymo situacijos gali būti aiškinamos kaip sulaikymas remiantis ikiteisminio tyrimo metu surinkta informacija arba sulaikymas su įkalčiais asmenį užklupus darant nusikalstamą veiką.

Priklausomai nuo sulaikymo situacijos ir aplinkybių šių etapų turinys kinta. Tačiau, nepriklausomai nuo aukščiau minėtų situacijų, būtina laikytis Policijos veiklos įstatymo (toliau – PVI), teisingumo ministro ir vidaus reikalų ministro įsakymo „Dėl Konvojavimo taisyklių patvirtinimo“ bei vidaus reikalų ministro „Dėl Policijos komisariatų areštinių veiklos nuostatų“, pagal kuriuos prieš nepilnamečius draudžiama panaudoti šaunamąjį ginklą (PVI 25 str. 4 d.), kovinių imtynių veiksmus bei specialiąsias priemones (PVI 24 str. 2d.), tarnybinius šunis (Policijos komisariatų areštinių veiklos nuostatų 324 p.). Šias priemones draudžiama naudoti prieš nepilnamečių asmenį, jei jų amžius pareigūnui žinomas arba jų išvaizda atitinka amžių, išskyrus atvejus, kai jie priešinasi pavojingu žmogaus gyvybei ar sveikatai būdu arba jei užpuola tokių asmenų grupę ir šis užpuolimas kelia grėsmę gyvybei ar sveikatai. Konvojavimo taisyklių 230 punktas konkretizuoja ir draudžia panaudoti fizinę prievartą bei specialiąsias priemones prieš nepilnamečius iki 14 metų.

Sulaikymas situacijoje, kai pradėtas ikiteisminis tyrimas, išsiskiria tuo, kad tyrėjai paprastai daug daugiau žino apie nepilnametį. Paprastai žinomas vardas ir pavardė, amžius, tėvai, nepilnamečio mokymosi vieta (arba mokykla, kurią jis turėtų lankyti), gyvenimo sąlygos ir pan. Šie ir kiti duomenys gaunami iš nepilnamečių reikalų policijos pareigūnų, įvairių įskaitų, vaikų teisių apsaugos tarnybų, mokyklų, savivaldybių švietimo skyrių.

Šioje situacijoje pareigūnas gali numatyti sulaikymo vietą ir laiką. Kalbant apie sulaikymą mokymosi įstaigoje, reikėtų akcentuoti šiuos aspektus. Visų pirma, nepilnametis, akivaizdžiai sulaikomas mokykloje ar kitoje ugdymo ar švietimo įstaigoje, bendraamžių akyse gali tapti didvyriu (ypač tais atvejais, kai jis yra klasės neformalus lyderis). Antra, jis jaučiasi pagerbtas tokiu viešu išskirtiniu policijos dėmesiu. Be to, sulaikymo mokykloje atveju iškyla susisiekimo su įstatymiais atstovais problema. Tėvų nežinojimas apie savo vaiko buvimo vietą, jo vėlavimas grįžti į namus, sukelia tėvų teisių ribojimo problemą.

Faktinis sulaikymas švietimo įstaigoje apskritai turi būti vertinamas neigiamai, tačiau, nusikalstamų veikų tyrimo situacija kartais gali reikalauti atlikti sulaikymą konkrečiu laiku mokykloje, gimnazijoje, kolegijoje ir pan.

Sulaikymas su įkalčiais. Sudėtingesnė situacija yra tuomet, kai vykdant operatyvinį veikos tyrimą, nepilnametis pirmą kartą patenka į policijos akiratį ir iškyla būtinybė sulaikyti nepilnametį siekiant užkardyti nusikalstamą veiką arba sulaikant tuoj pat po nusikalstamos veikos padarymo. Vertindamas nepilnamečio amžių, pareigūnas turi atkreipti dėmesį į jo aprangos stilių, elgesio bei kalbos ypatumus. Esant galimybei iš arčiau stebėti asmenį, būtina atkreipti dėmesį į antrinius seksualinio brendimo požymius, balso tembrą ir pan. Visa tai leidžia susiformuoti nuomonę apie nepilnamečio fizinę ir psichologinę brandą bei pasirinkti tinkamą sulaikymo taktiką.

Nepilnamečių faktinį sulaikymą, situacijoje, kai jis padaro nusikalstamą veiką ar tuoj pat po nusikalstamos veikos padarymo, dažniausiai atlieka viešosios policijos padalinių patrulinės rinktinės pareigūnai arba budintieji ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnai. Faktinio sulaikymo situacijos yra įvairios vietos, laiko bei aplinkybių požiūriu. Persekiojant įtariamą asmenį „karštais pėdsakais“ turi būti atkreipiamas dėmesys į išmetamus nusikaltimo įrankius bei daiktus, kurių apžiūrai ir paėmimui ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi skirti laiko po nusikalstamos veikos vietos apžiūros. Persekiodamas asmenį pareigūnas privalo įsidėmėti asmenis, esant galimybei, ir jų gyvenamąją vietą, kurie galės liudyti apie asmens pasitraukimą iš įvykio vietos. Tik po asmens tapatybės bei prisidėjimo prie nusikalstamos veikos pobūdžio nustatymo, t.y. po ikiteisminio tyrimo pradėjimo, gali būti sprendžiamas klausimas dėl asmens laikino sulaikymo taikymo.

Tais atvejais, kai nepilnametis pašalinamas iš nusikalstamos veikos padarymo vietos ir pasiekia gyvenamąjį rajoną, pareigūnai, vadovaudamiesi Policijos veiklos įstatymu, privalo siekti

patekti į būstą ir nustatę įbėgusį asmenį, pristatyti jį į policijos komisariatą. Šioje situacijoje gali kilti konfliktinė situacija tarp tėvų ar globėjų ir policijos pareigūnų. Šiuo atveju būtina mažinti psichologinį konfliktą ir pasiūlyti įstatyminiams atstovams vykti kartu su sulaikomu asmeniu į policijos padalinį.

Sulaikymo ir kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų derinimas.

Praktikoje itin retas yra asmens sulaikymas be kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo sulaikytojo atžvilgiu. Policijos veiklos įstatymo 18 str. 1 d. (1, 2 p.) numatyta, kad sulaikant asmenį policijos pareigūnas gali jį apžiūrėti. BPK 146 str. numatyta galimybė, be atskiros nutarties, sulaikant atlikti asmens kratą.

Dar turėtume atkreipti dėmesį į esamų sąvokų naudojimą skirtingiems veiksams apibūdinti. **Asmens krata** – Policijos veiklos įstatyme ir BPK, **asmens apžiūra** – Administracinės teisės pažeidimų kodekse ir BPK, **sulaikymas** – Policijos veiklos įstatyme ir BPK. Analizuodami kitus teisės aktus atrastume dar daugiau sutapatinimų ir netgi prieštaravimų. Tai labai klaidina praktinius darbuotojus. Persekiojant nusikaltusįjį dažnai nebūna pradėtas ikiteisminis tyrimas. Tačiau, aptikus nusikaltimo požymius, policijos pareigūnas privalo imtis visų įmanomų priemonių užkirsti kelią daromam nusikaltimui ir jį išaiškinti. O kadangi nusikalstamų veikų tyrimo tvarką nustato BPK, tai ir veikti pareigūnas privalo vadovaudamasis šio kodekso normomis. Deja, policijos pareigūnas negali atlikti asmens kratos iki ikiteisminio tyrimo pradėjimo. Būtent todėl labai dažnai pirminėje nusikalstamų veikų tyrimo stadijoje randame asmens apžiūros protokolus, kurie savo turiniu yra ne kas kita kaip asmens kratos protokolai. O policijos pareigūnai vengia nurodyti, kokiais įstatymais jie remiasi atlikdami šį prievartos veiksma.

Akivaizdu, kad sulaikymui būdingi įvykio vietos apžiūros, asmens apžiūros ir asmens kratos elementai. Išties tam tikrus elementus mes galime aptikti, tačiau tyrėjas visus paminėtus veiksmus paprastai privalo atlikti atskirai ir atitinkamai juos įforminti.

Įvykio vietos apžiūra yra savarankiškas veiksmas ir jis turi būti atliktas kiekvienu atveju, kai sulaikymo vietoje yra įvykio vietos požymiai: išmestas nusikaltimo įrankis arba nusikaltimo pasikėsinimo dalykas, yra įtariamojo (sulaikomojo) pasipriešinimo policijai požymių ir pan.

Pareigūnas vertindamas konkretų įvykį ir jo aplinkybes, turi pasirinkti veiklos būdą, kurį atitiktų administracinės teisės, Policijos veiklos įstatymo arba BPK reikalavimus.

Apibendrinant aukščiau išdėstytas mintis teiktume šias **rekomendacijas**:

1) tyrėjas turi skirti faktinį sulaikymą nuo reglamentuoto Baudžiamajame proceso kodekse laikino sulaikymo;

2) administracinis sulaikymas galimas tik administracinėje teisenoje ir jo terminas negali būti įskaičiuotas į baudžiamojo proceso prievartos priemonės – laikino sulaikymo terminą;

- 3) laikino sulaikymo terminas skaičiuojamas nuo asmens faktinio sulaikymo momento;
- 4) laikinas sulaikymas galimas tik po to, kai pradėtas ikiteisminis tyrimas;
- 5) laikiną sulaikymą galima taikyti tik nepilnamečiams, kuriems suėję 14 metų, atsižvelgiant į padarytos veikos sunkumą ir patraukimo baudžiamojon atsakomybėn galimybę;
- 6) sulaikant nepilnametį su įkalčiais, užkardant nusikalstamą veiką, veiksmą atlikti uniformuotiems pareigūnams. Sulaikius nepilnametį pakeliui į namus, kartu su juo nueiti į gyvenamąją vietą, informuoti tėvus apie jo sulaikymą ir vykti į policijos padalinį su tėvais. Kai tėvų nėra namuose, vykti į policijos komisariatą ir pranešti tėvams į darbą;
- 7) vykti į mokyklą turi neuniformuoti pareigūnai ir su transporto priemonėmis be policijos skiriamųjų ženklų; rekomenduojama vykti dviem pareigūnams, vienas iš kurių būtų moteriškos lyties (paprastai nepilnamečių reikalų policijos pareigūnas);
- 8) nepilnamečio sulaikymas mokymo įstaigoje, sporto klube ar kelyje į ar iš mokymosi įstaigų nepatartinas;
- 9) neatidėliotinais atvejais galimas nepilnamečio sulaikymas mokykloje, kiek įmanoma neatant jo bendraamžiams ir būtinai dalyvaujant mokyklos administracijos atstovui. Nepilnamečiui, dalyvaujant mokyklos atstovui, turi būti paaiškinta, kodėl ir kur jis bus pristatomas. Kvietimas ir bendravimas turi vykti neatant kitiems bendraamžiams (per pamokas ne pertraukoje). Turi būti pranešta apie jo sulaikymą tėvams, nurodant teritorinį policijos komisariatą, jo padalinį, pareigūną ir būdus su juo susisiekti;
- 10) apie nepilnamečio sulaikymą būtina pranešti Vaiko teisių apsaugos tarnybai;
- 11) nepilnamečio sulaikymas namuose turi vykti dalyvaujant tėvams (su jais patartina vykti į ikiteisminio tyrimo įstaigą);
- 12) prieš nepilnametį sulaikymo metu negalima naudoti šaunamojo ginklo, kovos imtynių veiksmų, šunų, guminių lazdų (išskyrus aptartus atvejus), nepatartina naudoti antrankių;
- 13) vykdant sulaikymą ir gabenant į ikiteisminio tyrimo įstaigą būtina atsižvelgti į nepilnamečio būtinus poreikius.

V. Nepilnametis nukentėjusysis ikiteisminiame tyrime

5.1. Nukentėjusiojo samprata

Asmenys, kurių atžvilgiu buvo padarytos nusikalstamos veikos, teisės aktuose, teisės literatūroje bei kasdiniame gyvenime įvardijami skirtingai: „nusikaltimo aukos“, „nukentėjusieji“, „asmenys, nukentėję dėl nusikaltimo“. Žodis „auka“ suprantamas kaip nuo kokios nors nelaimės nukentėjęs ar žuvęs žmogus. Kaip matyti, žodžio „auka“ turinys yra daug platesnis nei sampratos

„nukentėjusysis“. Užsienio valstybių teisės aktuose tokie asmenys dažniausiai apibūdinami žodžiu „victim“ (auka, nukentėjusysis). 1985 m. Pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms deklaracijoje – specialiame tarptautinės teisės akte, skirtame asmenų, patyrusių nusikalstamą poveikį, problemoms, vartojama sąvoka „nusikaltimo auka“. Deklaracijos 1 straipsnyje numatyta, kad nusikaltimo auka – tai asmuo, kuriam individualiai arba kolektyviai, pažeidžiant galiojančius valstybių narių nacionalinius baudžiamuosius įstatymus, taip pat ir draudžiančius nusikalstamą piktnaudžiavimą valdžia, dėl veikimo arba neveikimo buvo padaryta nuostolių, apimančių kūno sužalojimus arba moralinę žalą, emocinius išgyvenimus, materialinę žalą arba esminį pagrindinių žmogaus teisių pažeidimą. Taigi asmuo laikomas nusikaltimo auka neatsižvelgiant į tai, ar buvo nustatytas, suimtas, atiduotas į teismą, nuteistas teisės pažeidėjas, nepaisant teisės pažeidėjo ir nusikaltimo aukos giminystės ryšių. Nusikaltimo aukomis gali būti ir artimi giminaičiai, tiesioginiai išlaikytiniai, asmenys, kuriems buvo padaryta nuostolių bandant suteikti pagalbą nusikaltimo aukai, kurios skurdi padėtis, arba užkertant kelią viktimizacijai. Nukentėjusiuoju asmuo gali būti pripažintas nepriklausomai nuo jo amžiaus, fizinės ir psichinės būklės, pilietybės ar kitų aplinkybių.

Pagal BPK 28 str. nukentėjęs nuo nusikaltimo asmuo, taip pat ir nepilnametis, iš karto negali būti nukentėjusiuoju procesine prasme su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Nepakanka vien konstatuoti realiai padarytos žalos (t.y., faktinio pripažinimo nukentėjusiuoju pagrindo), bet yra privalomas kompetentingo pareigūno surašytas procesinis dokumentas – nutarimas arba nutartis (baudžiamasis procesinis, juridinis pagrindas).

Tačiau palyginkime: - ikiteisminis tyrimas (167 str.), privataus kaltinimo bylos procesas (407 str. - „pradedami tik tuo atveju, kai yra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas“). Nagrinėjant minėtas teisės normas akivaizdžiai matome prieštaravimus: vienu atveju asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju, kai jau atliekamas ikiteisminis tyrimas, kitu atveju įstatymas numato teisę paduoti skundą asmeniui, kuris iš karto laikomas nukentėjusiuoju, nors pagal įstatymą jis tokiu dar nėra pripažintas. Šis prieštaravimas kyla dėl to, kad nukentėjusiojo terminas vartojamas ne tik procesine, bet ir materialine prasme, nors nukentėjusiojo procesinį statusą (nukentėjusiojo teises ir pareigas) asmuo įgyja tik tada, kai priimamas nutarimas arba nutartis pripažinti asmenį nukentėjusiuoju. Tokio nutarimo (nutarties) priėmimas įmanomas tik pradėjus ikiteisminį tyrimą. Analogišką prieštaravimą galime išžvelgti ir analizuodami BPK 3 str. 5 ir 6 punktus. Nukentėjusiojo atsiradimas realioje tikrovėje nesusijęs su kompetentingos teisėsaugos institucijos atliekamais ikiteisminio tyrimo metu veiksmais ir pareigūnų priimamais sprendimais. Procesinis įstatymas reglamentuoja padarytos veikos fakto bei dėl jo atsiradusios žalos nustatymą, bei reglamentuoja tokią žalą patyrusio asmens, jau kaip baudžiamojo proceso santykių dalyvio, teises ir pareigas.

Aiškinant pripažinimo nukentėjusiuoju pagrindus, reikėtų atkreipti dėmesį, kad pripažinimo nukentėjusiuoju pagrindu gali būti arba turtinė, arba fizinė, arba moralinė žala. Fizinės arba turtinės žalos samprata bei jos dydžio nustatymas didesnių sunkumų nesukelia, o štai moralinės žalos dydžio kriterijai dar diskutuojami.

Ikiteisminio tyrimo sėkmė tiesiogiai sietina su tyrimo kokybe, o pirmiausia nuo to, kaip greitai, planingai ir intensyviai bus pradėtas ir vykdomas ikiteisminis tyrimas, kokie bus pareigūno santykiai su nukentėjusiuoju, t.y., asmeniu, labai suinteresuotu bylos baigtimi. Neretai jis yra vienintelis asmuo, galintis nurodyti konkrečias nusikalstamos veikos aplinkybes ir įtariamojo požymius. Šios aplinkybės lemia, kad su nukentėjusiuoju asmeniu kuo skubiau turi būti užmegztas geras psichologinis kontaktas ir tarpusavio bendravime vyrauti dėmesingumas, atidumas bei atjauta (ypatingai tai sietina su nepilnamečiu nukentėjusiuoju), nes dažniausiai tik tai suteikia nemažų garantijų sėkmingam tyrimui bei nukentėjusiojo interesų užtikrinimui.

5.2. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisės ir pareigos.

Nukentėjusiojo teisinę padėtį reglamentuoja per šimtas BPK straipsnių. Pripažinus asmenį nukentėjusiuoju ir apie tai jam pranešus žodžiu ar raštu, turi būti išaiškinta, kad jis turi teisę turėti tiek įstatyminių, tiek kitą teisėtą atstovą, teikti įrodymus (duoti parodymus, , teikti reikšmingus nusikalstamos veikos tyrimui dokumentus ir daiktus); naudotis vertėjo pagalba, gauti nemokamą teisinę pagalbą; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; ikiteisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su byla; dalyvauti bylą nagrinėjant teisme; gauti smurtiniais nusikaltimais padarytos turtinės ir (ar) neturtinės žalos kompensavimą įstatymo nustatyta tvarka; apskūsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus, taip pat apskūsti teismo nuosprendį ar nutartį; pasakyti baigiamąją kalbą. Jei asmuo, nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, miršta, jo kaip nukentėjusiojo teisės perima vienas iš šeimos narių (BPK 38 str.) ar artimųjų giminaičių (BPK 15 str.), suderinus tai tarp pastarųjų asmenų ir su veiką tiriančiu pareigūnu. Kuomet artimieji asmenys nesutaria tarpusavyje šiuo klausimu, tai išsprendžia ikiteisminį tyrimą kuruojantis prokuroras, teikdamas prioritetą mirusiojo šeimos nariams.

Labai svarbus asmens teisių ir laisvių garantas baudžiamajame procese yra tai, kad nukentėjusysis (ir liudytojas) prieš apklausą turi teisę prašyti prokurorą ar ikiteisminio tyrimo pareigūną taikyti jam anonimiškumą, jeigu: gresia realus pavojus jo ar šeimos narių arba artimųjų giminaičių gyvybei, sveikatai, laisvei ar turtui; jo parodymai yra svarbūs baudžiamajai bylai; jis dalyvauja procese dėl labai sunkaus ar sunkaus nusikaltimo (BPK 198-199 str.). Anonimiškumas gali būti taikomas, jeigu yra visi nurodyti pagrindai.

Kaip jau buvo minėta, ikiteisminio tyrimo metu pripažintas nukentėjusiuoju asmuo turi teisę raštu prašyti prokurorą atlikti baudžiamojo proceso kodekse numatytus veiksmus. Gavęs tokį prašymą, prokuroras gali:

- 1) pats atlikti prašomus veiksmus;
- 2) įpareigoti ikiteisminio tyrimo įstaigą atlikti prašomus veiksmus;
- 3) atsisakyti atlikti prašomus veiksmus.

Nusprendęs atsisakyti atlikti prašomus veiksmus, prokuroras privalo surašyti nutarimą, kurį per septynias dienas nuo gavimo momento, nukentėjusysis turi teisę apskųsti ikiteisminio tyrimo teisėjui, o šis skundą privalo išnagrinėti ne vėliau kaip per tris dienas nuo jo gavimo. Teisėjo priimtas sprendimas yra galutinis. Jeigu ikiteisminio tyrimo teisėjas nusprendžia, kad veiksmai, kurių prašo nukentėjusysis, turi būti atlikti, prokuroras privalo per kuo trumpiausią laiką juos atlikti ar įpareigoti tai padaryti ikiteisminio tyrimo įstaigą. Jeigu nukentėjusysis prašo atlikti veiksmą, kurį atlikti turi teisę tik ikiteisminio tyrimo teisėjas, pastarasis gali pavesti prokurorui organizuoti tokio veiksmo atlikimą. Akcentuotina, kad nukentėjusysis negali skųsti prokuroro nutarimo atsisakyti skirti įtariamajam nukentėjusiojo prašomą kardomąją priemonę. Nukentėjusysis bei jo atstovas turi teisę dalyvauti jų prašymu atliekamuose tyrimo veiksmuose, apklausų metu užduoti klausimus, susipažinti su jų prašymu atliktų tyrimo veiksmų protokolais, teikti pastabas dėl šių protokolų turinio (BPK 178 str.).

Kiekvienas asmuo, pripažintas nukentėjusiuoju, turi teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, taip pat gauti nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą (BPK 44 str. 10 d.).

Jeigu nukentėjusysis baudžiamojoje byloje reikalauja atlyginti dėl įtariamojo ar kaltinamojo nusikalstamos veikos patirtą turtinę ar neturtinę žalą, jis pripažįstamas ir civiliniu ieškovu. Anksčiau baudžiamajame procese nematerialinė žala neretai buvo suvokiama per siaurai, pavyzdžiui, kaip įžeidimo, šmeižimo ar kito nusikaltimo padarinys. Dabartinis teisinis reglamentavimas ir teisminė praktika leidžia nukentėjusiajam pareikšti civilinį ieškinį dėl moralinės žalos atlyginimo, t.y. dėl asmens dvasinio skausmo, sukrėtimo, psichinės traumos, emocinio diskomforto, depresijos, reputacijos pablogėjimo, bendravimo galimybių sumažėjimo, gero vardo praradimo ir panašiai. Civilinis ieškinys pareiškiamas paduodant ieškinį prokurorui ar teismui bet kuriuo proceso metu, tačiau ne vėliau kaip iki įrodymų tyrimo teisme pradžios. Proceso metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas turi imtis priemonių galimam civiliniam ieškiniui užtikrinti : surasti įtariamajam ar kaltinamajam arba už įtariamojo ar kaltinamojo veiksmus materialiai atsakingiems asmenims priklausantį turtą ir laikinai apriboti nuosavybės teisę į jį. Nukentėjusysis pripažįstamas civiliniu ieškovu prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi, kartu išaiškinant jam jo

teisės ir pareigas, numatytas BPK 110 ir kituose straipsniuose. Nukentėjusysis, nepareiškęs civilinio ieškinio baudžiamojoje byloje, turi teisę pareikšti ieškinį civilinio proceso tvarka. Civilinis ieškiny, pareikštas baudžiamojoje byloje, atleidžiamas nuo žyminio mokesčio. Įtariamasis ar kaltinamasis arba už jo veikas materialiai atsakingas asmuo gali bet kuriuo proceso metu savanoriškai atlyginti nukentėjusiajam nusikalstama veika padarytą žalą. Kai gaunamas pareiškimas, kad nusikalstama veika padaryta žala atlyginta, procesas dėl civilinio ieškinio baudžiamojoje byloje nepradedamas, o pradėtas nutraukiamas ir dėl to paskirtas laikinas nuosavybės teisių apribojimas panaikinamas.

Nepilnametis nukentėjusysis turi ir pareigų - atvykti šaukiamas pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą bei ikiteisminio tyrimo teisėją ar teisumą; netrukdyti ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorui ir teismui su juo atlikti proceso veiksmus, laikytis proceso tvarkos. Vyresnis nei šešiolikos metų amžiaus nukentėjusysis privalo duoti parodymus (jis prisiekia ir atsako už melagingus parodymus kaip ir liudytojas).

Jeigu baudžiamajame procese išnyksta pripažinimo nukentėjusiuoju pagrindai, priimamas motyvuotas nutarimas ir apie tai pranešama asmeniui, kurio atžvilgiu jis priimtas.

Rekomenduotina:

1) nepilnametis nukentėjusiuoju pripažįstamas tais pačiais pagrindais ir tvarka kaip ir suaugęs asmuo;

2) labai svarbu, kad asmuo nukentėjusiojo procesinį statusą įgytų kuo anksčiau, nes delsimas pripažinti asmenį nukentėjusiuoju neleidžia laiku pasinaudoti procesinėmis teisėmis bei ginti savo teisėtus interesus. Gindamas savo interesus, nukentėjusysis tuo pačiu padeda kriminalinės justicijos institucijoms išaiškinti nusikalstamas veikas, demaskuoti kaltininkus bei paskirti jiems teisingą bausmę;

3) kadangi nepilnamečiui nukentėjusiajam yra sudėtinga pasinaudoti visomis įstatymais jam suteiktomis galimybėmis, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi kruopščiai ir atsakingai išaiškinti jo teises bei užtikrinti šiomis teisėmis pasinaudoti, taip pat užtikrinti teisėtų nepilnamečio atstovų dalyvavimą baudžiamajame procese.

VI. Nepilnamečių apklausa ikiteisminiame tyrime

6.1. Nepilnamečio apklausos procesinė tvarka

Apklausa yra vienas dažniausiai atliekamų ikiteisminio tyrimo ir teismo veiksmų, kurio metu gaunami asmenų parodymai. Atsižvelgiant į BPK nustatytas apklausų taisykles, galima teigti, kad apklausos yra kelių rūšių. Pagal tai, kuris proceso dalyvis apklausiamas, galima skirti: 1)

liudytojo ir nukentėjusiojo apklausą (joms galioja tos pačios atlikimo taisyklės), bei 2) įtariamojo apklausą. Pagal tai, kas atlieka apklausą, išskirtinos: 1) apklausos, kurias atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras; 2) apklausos, kurias atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjas. Pagal apklausiamo asmens amžių skiriamos: 1) pilnamečių asmenų apklausos, ir 2) nepilnamečių asmenų apklausos. Priklausomai nuo to, kokia apklausa vyksta, pareigūnas be bendrų apklausos taisyklių, turi taikyti ir kai kurias specifines nuostatas, būdingas konkrečiai apklausos rūšiai. Nors BPK 186 str., numato dideles galimybes nepilnamečių (jaunesni kaip 18 m.) apklausti ikiteisminio tyrimo teisėjui (ne tik BPK 184 str. numatytais pagrindais, tačiau ir kitais atvejais, kai vaiko interesais to prašo jo atstovas, prokuroras ar gynėjas), tačiau šių rekomendacijų adresatas yra ikiteisminio tyrimo pareigūnai, todėl apklausos, atliekamos ikiteisminio tyrimo teisėjo, tvarka nebus nagrinėjama.

Procesinė apklausų tvarka numatyta BPK 182-189 str.. **Kiekvienos apklausos procesinė forma apima: 1) šaukimą į apklausą; 2) apklausos atlikimo taisykles; 3) apklausos fiksavimą.**

BPK 182 str. nurodyta, kad įtariamasis, nukentėjęsysis ar liudytojas, yra šaukiamas į apklausą pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar ikiteisminio tyrimo teisėją. **Iškvietimas į apklausą galimas:**

1. Surašius ir įteikus šaukimą. Šaukime (kaip dokumente) turi būti nurodyta: 1) kas (vardas, pavardė) šaukiamas; 2) dėl ko šaukiamas (apklausti kaip liudytoją, nukentėjusįjį, įtariamąjį), 3) kur (įstaigos pavadinimas, adresas, kabinetas) ir pas ką (pareigūno pavardė) atvykti, 4) atvykimo data ir valanda, 5) galimybė skirti baudą ar / ir atvesdinimą neatvykimo atveju. Šaukime reikėtų nurodyti, kad BPK numato išlaidų liudytojui (nukentėjusiajam), patirtų dėl atvykimo, atlyginimą.

2. Telefonu, elektroniniu paštu ar kitais būdais. Šiais atvejais už neatvykimą į apklausą negali būti taikomos aptartos sankcijos, taigi egzistuoja didesnė rizika, kad asmuo neatvyks.

Apklausų eiga šiek tiek skiriasi, priklausomai nuo to, kas apklausiamas. Taigi nepilnamečio liudytojo (nukentėjusiojo) apklausos eiga yra tokia:

1. Įsitikinama atvykusio asmens tapatybe, išsiaiškinami reikiami duomenis apie jo asmenybę ir jo santykius su įtariamoju;

2. Jaunesnio kaip aštuoniolikos metų liudytojo ar nukentėjusiojo apklausoje turi teisę dalyvauti jo atstovas. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnių kaip aštuoniolikos metų liudytojo arba nukentėjusiojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą. Jei šie asmenys dalyvauja apklausoje, jiems turi būti išaiškinamos jų teisės ir pareigos.

3. Jaunesnių kaip aštuoniolikos metų liudytojo ar nukentėjusiojo apklausos metu gali būti daromas vaizdo ir garso įrašas. Apie tai pranešama apklausos dalyviams.

4. Suprantamai (atsižvelgus į amžių bei kitas suvokimo galimybes) išaiškinamos liudytojo teisės ir pareigos (BPK 81, 83 str.), išaiškinamos nukentėjusiojo teisės ir pareigos; vyresnis nei 16 m. asmuo įspėjamas dėl atsakomybės melagingų parodymų davimą (BK 235 str.). Visa tai pažymima protokole ir duodama apklausiamajam pasirašyti.

5. Apklausa pradedama pasiūlymu liudytojui papasakoti visa, kas jam žinoma apie aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti. Po to liudytojui gali būti užduodami klausimai. Draudžiama užduoti atsakymą menančius klausimus.

6. Liudytojo apklausos protokolas surašomas laikantis reikalavimų, kurie buvo aptarti anksčiau. Liudytojo, ypač nepilnamečio, kurio kalba gali būti specifinė, parodymai užrašomi pirmuoju asmeniu ir kiek galima pažodžiui. Jeigu reikia, nurodomi liudytojui užduoti klausimai ir jo atsakymai.

7. Liudytojas, kuriam įstatymų nustatyta tvarka taikomos apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemonės, gali būti apklausiamas garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis.

Įtariamąjo apklausos procesinė tvarka.

Proceso įstatymas nenumato, kada ir kiek kartų turi būti apklaustas įtariamasis ikiteisminio tyrimo metu. Tačiau bent jau vieną kartą iki kaltinamojo akto surašymo, įtariamasis turi būti apklaustas. Taip pat įtariamasis visada apklausiamas prieš jam skiriant kardomąją priemonę. Prisimintina, kad įstatymų nustatyta tvarka ikiteisminis tyrimas gali būti nutrauktas, jei jis užtrunka daugiau kaip 6 mėn. po pirmos įtariamąjo apklausos.

Įtariamąjo (taip pat nepilnamečio) apklausos tvarka:

1. Prieš pirmąją apklausą nepilnamečiui įtariamajam turi būti pasirašytinai įteiktas pranešimas apie įtarimą. Šiame pranešime turi būti nurodyta nusikalstama veika (padarymo vieta, laikas, kitos aplinkybės) ir baudžiamasis įstatymas, numatantis tą nusikalstamą veiką, taip pat išvardytos įtariamąjo teisės. Tyrėjas turėtų suprantamai pakomentuoti suteiktas teises bei pasinaudojimo jomis galimybes. Prieš kitas apklausas naujas pranešimas apie įtarimą turi būti įteiktas tik tuo atveju, kai keičiasi įtarimo turinys.

2. Nepilnamečio įtariamąjo apklausoje privalomai dalyvauja gynėjas.

3. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnio kaip aštuoniolikos metų įtariamąjo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą. Dalyvaujantiems apklausoje išaiškinamos jų teisės bei pareigos.

4. Apklauso pradžioje įtariamojo paklausama, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, kurios padarymu įtariamas. Po to pasiūloma duoti parodymus apie įtarimo esmę. Vėliau įtariamajam gali būti užduodami klausimai.

5. Įtariamajam atsisakius duoti parodymus, apklausa turi būti nutraukta, nes duoti parodymus yra įtariamojo teisė, o ne pareiga.

6. Įtariamojo apklauso eiga ir rezultatai fiksuojami taip pat, kaip ir liudytojų (nukentėjusiųjų) apklauso.

6.2. Nepilnamečio apklauso taktikos bendrieji reikalavimai

Parodymų formavimasis kiekvienu atskiru atveju yra individualus ir net unikalus (Weston, 1990, P.149). Psichologijoje išskiriamos informacijos apdorojimo stadijos: užkodavimas, laikymas, atkūrimas (Myers D., 2000, P.288). Aiškindami šį procesą, mes skirstome jį į sąlyginai autonomiškus suvokimo, įsiminimo, laikymo atmintyje ir atsiminimo etapus (tai detalai aprašyta psichologinėse rekomendacijose).

Psichologinio kontakto su nepilnamečių užmezgimas ir palaikymas apklausoje priklauso:

- nuo to, kaip tyrėjas išsprendė apklauso organizacinius klausimus (kai kuriuos iš jų mes jau palietėme aukščiau);
- nuo tyrėjo profesionalumo ir jo moralinių-psichologinių savybių;
- nuo nepilnamečio asmenybės, jo socialinės atskirties;
- nuo nepilnamečio pasirengimo bendrauti su tyrėju (Kuznecova S., 2004, P.41).

Pagrindiniai taktiniai sunkumai, su kuriais susiduria tyrėjas, apklausdamas nepilnamečius, susiję mažiausiai su trimis specifinėmis priežastimis:

- nepakankamos žinios paauglystės psichologijos srityje;
- nesugebėjimas išskirti taktiškai reikšmingų nepilnamečio asmeninių savybių;
- nepakankamos žinios apie taktinių būdų panaudojimą apklauso metu.

Apklauso sėkmė priklauso nuo tinkamo pasirengimo. Pasirengimo apklausai pagrindiniai elementai: ikiteisminio tyrimo medžiagos išstudijavimas; apklauso dalyko nustatymas; apklausiamojo asmenybės ištyrimas; apklauso plano sudarymas; apklausiamojo ir kitų asmenų iškvietimas bei techninių fiksavimo priemonių paruošimas (Palskys E. ir kiti, 1985, P.228).

Ruošiantis mažamečio nukentėjusiojo ar liudytojo apklausai būtina parinkti neutralią, jų psichikos nežalojančią aplinką (Generalinio prokuroro rekomendacijos). Taip pat būtina surinkti kuo daugiau duomenų apie nepilnamečio asmenybę. Kai kurie autoriai be bendro pobūdžio duomenų apie mažamečio asmenybę (nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygos, vaiko santykiai

su pašaliniais ir nepažįstamais, bendras išsivystymo lygis, charakterio ir elgesio ypatumai, kalbos, jutiminių organų defektai ir kt.) išskiria ir specialaus pobūdžio duomenis, kuriuos būtina išsiaiškinti ruošiantis mažamečio apklausai. Tai yra: vaiko naujos situacijos ir jos elementų supratimo laipsnis; vaiko aktyvumo laipsnis tiriamoje situacijoje ir jo emocinė būseną; vaiko požiūris į įvykio dalyvius ir į patį įvykį; kaip ir su kuo praleido laiką mažametis nuo įvykio iki apklausos; ar vaikas pasakojo kam nors apie įvykį, kas buvo kalbama apie nusikaltimo tyrimą namuose (Koczenov M., 1986, P.109).

Pasirenkant apklausos laiką, reikia nepamiršti, kad kuo mažesnis laiko tarpas tarp padaryto nusikaltimo ir apklausos, tuo išsamesni ir tikslesni asmenų parodymai. Tiksliausius parodymus galima gauti per 2 - 8 dienas po įvykio (Kwiatkowska-Darul V., 2001. P.175). Tačiau jei mažametis ar nepilnametis patyrė didelį dvasinį sukrėtimą, įvertinus psichologinę jo būklę, apklausą reikėtų atidėti. Kai kurių autorių nuomone, kviečiant nepilnametį į apklausą, geriau nepasirinkti laiko, kai nepilnametis būna mokykloje. Galimi tik išskirtiniai atvejai, kai nepilnamečio iškvietimas iš mokyklos yra taktinis sumanymas (Liubiczev S., 1980, P.19).

Nepilnamečių apklausas rekomenduojame atlikti tokia tvarka, kaip nurodyta BPK 183 str., tačiau atsižvelgiant į rekomenduojamus taktinius būdus.

Apklausos pradžioje (BPK 183 str. 1 d.) tyrėjas nustato liudytojo santykius su įtariamuoju, išsiaiškina reikiamas žinias apie apklausiamąjį asmenybę. Ši pradinė nepilnamečių apklausos stadija turi tapti apklausiamąjo nepilnamečio asmenybės bruožų nustatymo stadija. Šioje apklausos stadijoje tyrėjas patikslina ankščiau turėtas žinias apie apklausiamąjį asmenybę, o jeigu jų nebuvo – stengiasi tokių žinių gauti. Tai pasirengimo apklausai tąsa, labai svarbi dalykinei stadijai. Dėl to neteisingai daro tie tyrėjai, kurie apsiriboja anketinių duomenų patikrinimu, t.y., tik užpildo apklausos blanke pažymėtus laukelius. Čia labai praverstų dalyvaujančio apklausoje psichologo (pedagogo) pagalba, kuris turėtų padėti tyrėjui įvertinti nepilnamečio asmenybę bei padėti užmegzti psichologinį kontaktą su nepilnamečiu.

Pagrindinė apklausos stadija, skirta gauti informacijai apie nusikalstamą veiką, yra laisvas pasakojimas apie bylos aplinkybes. Apklausos esmę sudaro tai, kad nepilnamečiui, be poveikio iš išorės, suteikiama galimybė laisvai papasakoti apie apklausos dalyką.

Tyrėjo informacinis ir psichologinis pranašumas leidžia jam naudoti apklausoje įvairius taktinius būdus, padedančius nepilnamečiui prisiminti įvykio aplinkybes. Tam gali būti naudingi analogijos, palyginimo, kontrolinių ir skatinančių prisiminti klausimų, žvelgimo į įvykį iš įvairių pusių metodai, kurie gali padėti nepilnamečiui prisiminti primirštas aplinkybes. Prisiminimo pradinė stadija prasideda nuo klausimo apie tai, kad jis turi pasakyti kažką svarbaus. Būtinybė prisiminti ir papasakoti apie svarbas aplinkybes, kartu su atsakomybe, kurią jaučia nepilnametis,

reikalauja iš jo labai daug jėgų. Tyrėjas turi atpažinti tuos skatinamuosius motyvus, kuriais vadovaujasi nepilnametis ir juos palaikyti. Kai nepilnametis ilgai galvoja tyloje, jo psichologinė būklė gali pereiti į paradoksalią fazę, kurioje nepilnametis praranda prisiminimo motyvus ir tuo pačiu praranda ryšį su faktais, išlikusiais jo atmintyje. Tokia jo būseną gali lemti fantazijų atsiradimą, netikrus ir melagingus parodymus. Paralyžuoti jo valią prisiminti taip pat gali baimė neteisingai prisiminti. Tais atvejais reikėtų sugrįžti atgal prie tų prisiminimų, su kuriais siejama tai, ką dar reiktų prisiminti.

Tyrėjui siūloma turėti kantrybės išklaudyti viską, ką nepilnametis šneka, o tik po to tikslinti parodymus. Žinoma, ankstyvos vaikystės amžiuje, kai vaikas dar nemoka rišliai, nuosekliai pasakoti ir išreikšti savo mintis, galima labai atsargi intervencija, tačiau tai turėtų daryti psichologas, tyrėjo iniciatyva.

Kriminalistai bei psichologai rekomenduoja taktinius būdus, padedančius prisiminti. Užmaršties atveju reikia pateikti primenančią bei kitą pagalbinę medžiagą. Tokia medžiaga gali būti verbalinė ir materialinė.

Verbalinis (žodinis) priminimas apklausiamajam gali būti įvairus. Tai priklauso nuo apklausiamojo imlumo ir tyrėjo nuovokos. Galima pateikti keletą pavyzdžių.

Apklausiamajam labai bendrais bruožais primenamas įvykis, nenurodant detalių. Tuo tyrėjas apsisaugo nuo savo pateiktos informacijos pakartojimo. Taip būtų išvengta situacijos, kai teisme apklausiamieji parodymų keitimą motyvuoja tuo, kad informaciją apie įvykį sužinojo iš tyrėjo.

Žodžiais galima padėti prisiminti apie įvykių (faktus, reiškinius ir pan.) laiką, vietą, žmogaus išvaizdą ir pan. Galima apklausiamajam padėti prisiminti apie įvykio laiką, susiejant jį su išskirtiniais nepilnamečiui įvykiais, svarbiomis datomis (gimtadienis, vestuvės, valstybės diena, Šv. Velykos, Šv. Kalėdos ir pan.), metų laikais (vasara, rudenį ir pan.). Primenant žodžiu apie vietovę, tikslinga nurodyti aplinkos elementus (medžius, dirvožemį, pastatus, kelius, upes, ežerus ir pan.).

Tankiai tyrėjui tenka priminti apklausiamajam apie žmogaus išvaizdą, ūgį, kūno sandarą, charakteringus judesius, mimikos išraišką ir pan. Aprašant asmenį pagal parodymus kuriamas portretas ("fotorobotas"). Pavyzdžiui, apklausiamasis teigia, kad matė žmogų su kauke ir dėl to jį apibūdinti jam sunku. Savaiame suprantama, tyrėjas užduos klausimus apie ūgį, kūno sudėjimą, aprangą ir pan. Tačiau padedant prisiminti daugiau apie žmogų su kauke, galima būtų prašyti apklausiamąjį apibūdinti jo judesius (pvz. ar jie būdingi moteriai, ar vyrui). Jeigu apklausiamasis pastebėjo žmogaus su kauke rankas, tai prašyti jos aprašyti jas (didelės, raukšlėtos, randuotos ir pan.).

Atvejais, kada informacijos prisiminimo ir perteikimo apklausos metu nepasiseka pakoreguoti, turi būti nurodytos objektyvios ir subjektyvios aplinkybės, kurios trukdė adekvačiai

suvokti ir įsiminti įvykį (reiškinį, faktą ir pan.). Pavyzdžiui, apklausiamasis negali nurodyti įtariamojo veido bruožų, nes yra silpnaregis ir tuo metu buvo be akinių. Nes aprašant suvokimo, priminimo, bei atminties trikdymus yra sudaroma galimybė įvertinti parodymų adekvatumą bei tikrumą.

Kaip jau buvo minėta, primenantį medžiaga gali būti ne tik verbalinė, bet ir materialinė.

Materialų įvykį (reiškinį, faktą ir pan.) primenantys daiktai gali būti įvairaus pobūdžio, pvz., fotonuotraukos, video bei audio įrašai, dokumentai ir pan. Tokiais objektais gali būti ne tik originalai, bet ir jų kopijos. Tačiau ir šiuo atveju reikia vengti pilno vaizdo demonstravimo, kad būtų išvengta įtaigos, neleistinų patarimų, menančiųjų klausimų bei atpasakojimo iš matyto vaizdo. Daiktų demonstravimas yra veiksmingas tiems apklausiamiesiems, kurie turi regimąją atmintį.

Tyrėjas, apklausdamas nepilnamečių turi naudoti ir kitus taktinius būdus, padedančius nepilnamečiui jaustis saugiai. Tyrėjas jokių būdų turi nesmerkėti nepilnamečio, nesistebėti pasakytais žodžiais. Tinkamas būdas paskatinti nepilnamečių kalbėti, parodyti, kad tyrėjas supranta jį – tai nepilnamečio žodžių kartojimas. Tai pademonstruosime šio dialogo pavyzdžiu:

Nepilnametis: - Aš nekenčiu Juliaus.

Tyrėjas: - Tau nepatinka Julius?

Nepilnametis: - Taip, jis nuolat mane muša ir atima pinigus.

Tyrėjas: - Tai jis atima pinigus, kuriuos tau duoda mama pietums?

Nepilnametis: - O kokius gi kitus!? Jis už tuos pinigus “džefą” perka.

Tyrėjas: - Tai jis už tavo pinigų perka narkotikus?

Nepilnametis: - Mano pinigų jam per maža, jis mašinas apvoginėja.

Taigi, nepilnametis beveik visada priverstas atsakinėti ne vienareikšmiškai “taip” ar “ne” ir pats laisva valia papildo savo pasakojimą vis naujais faktais.

Iki šiol mes nagrinėjome apklausos priminimus bei suvokimo korekcijos taktinius būdus. Tačiau jais apklausos nekonfliktinėje situacijoje taktiniai būdai neapsiriboja.

Dažnai apklausiamieji nesugeba aiškiai ir suprantamai išreikšti savo minčių, taip pat atskirti esminės informacijos nuo neesminės. Tyrėjai susiduria su įvairiais apklausiamaisiais. Tyrėjas turi sugebėti taktiškai sustabdyti pernelyg didelę įžangą arba nutraukti nesusijusį su apklausos dalyku pasakojimą, padėdamas apklausiamajam “užbaigti” parodymus. Tačiau čia būtina akcentuoti mažiausiai du momentus.

Pirma, - pasitaiko, kad apklausiamieji, kurių pasakojimas nutraukiamas, po jo kalbėjimo sustabdymo negali susikoncentruoti bei tęsti parodymų. Antra, - dažnai tam tikra įžanga yra reikalinga, jeigu apklausiamasis pagrindžia tolesnius įvykius. Pavyzdžiui, asmens parodymai, kodėl ir kaip jis atsirado įvykio vietoje ir pan.

Atskirti esmę nuo antraeilių dalykų, apklausos metu apklausiamajam gali padėti klausimai, konkretizuojantys ir patikslinantys parodymus. Tačiau, įvertinant kodekso reikalavimus, būtina vengti užduoti atsakymą menančius klausimus.

Konkretizuojantys klausimai, turi grąžinti apklausiamąjį prie įvykio aplinkybių. Pavyzdžiui, apklausiamasis, duodamas parodymus nužudymo byloje, daugiau akcentuoja aplinką, mažiau nusikalstamos veikos veiksmus, o liudytojai daugiau akcentuoja savo išgyvenimus, bet mažiau stebėtus įvykius. Tyrėjas tokiais atvejais savo klausimais turėtų nukreipti dėmesį į įvykių mechanizmo atpasakojimą.

Koreguojant apklausiamojo pasakojimą reikiama kryptimi, kaip tai nurodyta literatūroje (Palskys E., 1985. P. 230) reikia vadovautis chronologiniu, loginiu nuoseklumu. Laikantis chronologinio nuoseklumo įvykiai atkuriami tokia tvarka, kokia jie buvo tikrovėje. Laikantis loginio nuoseklumo pirma akcentuojamos įvykio priežastys, motyvai, o po to pats įvykio mechanizmas.

Apklausiat nepilnamečių reikia perprasti jo psichologiją ir sugebėti tuos psichologinius ypatumus panaudoti apklausos procese. Dėl to yra tikslinga į apklausą kviesti ne bet kokią psichologą, o vaikų psichologą (paprastai jie dirba mokyklose). Jeigu tokių nėra arba neįmanoma iškvieti, tada galima kviesti ir vaikų teisių apsaugos institucijos atstovą. Tačiau reiktų išaiškinti jo kvalifikaciją ir darbo sritį.

Baigiant kalbėti apie prisiminimų korekcijos taktinius būdus, būtina pabrėžti, tyrėjo sumanumo, profesionalumo, orientavimosi aplinkybėse reikšmę; lemiamas žodis čia priklauso tik jam.

Apklausos eiga ir rezultatas fiksuojami aprašant juos apklausos protokole (tai pagrindinis apklausos fiksavimo būdas). Mažamečio nukentėjusiojo ar liudytojo parodymus, esant galimybei, užfiksuoti vaizdo ar garso įrašymo technika (BPK, Generalinio prokuroro nurodymai). Visos kitos apklausos fiksavimo laikmenos: vaizdo įrašas, garso įrašas yra papildomos ir savarankiško statuso neturi. Apie fiksavimo būdų bei priemonių panaudojimą būtina pažymėti protokolo baigiamojoje dalyje.

6.3. Atskirų kategorijų nepilnamečių apklausos ypatumai

6.3.1. Nepilnamečio liudytojo (nukentėjusiojo) apklausa

Priklausomai nuo nepilnamečio santykio su byla ir kitomis aplinkybėmis, išskiriamos tokios nepilnamečių liudytojų grupės:

– mačiusieji ir kiti asmenys, tapę kokių nors įvykių, susijusių su nusikaltimo padarymu, liudytojais;

- nukentėjusieji;
- paaugliai iš artimiausios nepilnamečio įtariamojo aplinkos;
- paaugliai, kurie buvo nusikaltimo bendrininkais, tačiau kurių atžvilgių buvo atsisakyta pradėti tyrimą ir pan.;
- mažamečiai liudytojai.

Nepilnamečių liudytojų (nukentėjusiųjų) apklausos taktikos situacijos skirstomos į nekonfliktines ir konfliktines. Konfliktinės situacijos yra tos, kuriose nepilnametis duoda neteisingus parodymus arba atsisako juos duoti.

Nepilnamečio liudytojo apklausos nekonfliktinėje situacijose gali būti taikomi visi taktiniai būdai aprašyti nepilnamečio apklausos bendrosiose nuostatuose (6.2 sk.).

Nepilnamečių apklausos konfliktinėje situacijoje, be jau aptartų būdų, išskiriami šie taktiniai būdai (pakomentuosime tik kai kuriuos iš jų):

1) **Legendos išklausymas.** Tyrėjas sąmoningai leidžia nepilnamečiui išsipasakoti, netgi kai jis duoda melagingus parodymus. Tyrėjas, žinodamas žymiai daugiau ir užduodamas klausimus, aiškina vidinius pasakojimo prieštaravimus bei atkreipia dėmesį į tai. Pagrindinis tyrėjo tikslas, naudojant šį būdą - išaiškinti nepilnamečio melagingų parodymų priežastis.

2) **Melo užkardymas.** Tai taktinis būdas, priešingas "legendos išklausymui", kurio metu tyrėjas, turėdamas pakankamai daug informacijos apie nusikaltimo aplinkybes, neleidžia nepilnamečiui meluoti. Mūsų požiūriu, toks būdas galimas tik tuomet, kai tyrėjas disponuoja tikra informacija ne vien apie nusikaltimo aplinkybes bendrai, bet ir apie apklausiamąjį vaidmenį konkrečiai.

3) **Dėmesio atitraukimas.** Tyrėjas tyčia koncentruoja nepilnamečio dėmesį ties antraeilėmis detalėmis, stengdamas paralyžiuoti apklausiamąjį budrumą.

4) **Prieštaravimų pašalinimas.** Tyrėjas, matydamas, kad nepilnamečio parodymuose atsirado prieštaravimai, nedelsdamas reaguoja į tai, stengdamas juos pašalinti.

5) **Kontrolė.** Tai tyrėjo klausimai, kurie nėra apklausos dalykas (nesusieti su tiriamu įvykiu), tačiau padeda patikrinti, ar apklausiamasis duoda teisingus parodymus (pvz., kai nepilnametis pasakoja apie tai, kad jo bendras po nusikaltimo nuėjo į barą, tyrėjas gali patikslinti, koks baro pavadinimas ar įėjimas mokamas ir pan.).

Tyrėjo naudojami taktiniai būdai gali daryti ir atvirkštinį tyrimo tikslams poveikį. Toks poveikis vaiko parodymams gali būti nesąmoningai daromas keliais būdais (Justickis V., 2004, P.180-182), tačiau jų nedetalizuosime, nes jie nagrinėjami psichologinėje literatūroje.

Kad būtų išvengta neleistino poveikio, siūloma keletas taisyklių:

- 1) Vaiką apklausti tik vieną kartą.
- 2) Neleisti atlikti vaiko apklausos asmeniui, kuris jau turi susiformavusią nuomonę tiriamu klausimu.
- 3) Jeigu į klausimą galima atsakyti „taip“ arba „ne“, jo kartoti negalima.
- 4) Negalima pateikti jokių klausimų ar teiginių, kuriais tiesiogiai ar netiesiogiai vaiko vertinimas susiejamas su jo atsakymais.
- 5) Negalima užduoti klausimų, suformuluotų teiginio forma, kai vaiko prašoma tą teiginį patvirtinti arba paneigti.

Klausimai, kurie yra užduodami po laisvo atpasakojimo, neturi klaidinti nepilnamečio, o paryškinti atskirus parodymų epizodus, bei išaiškinti galimus prieštaravimus parodymuose. Apklausiant nepilnametį, kurio amžius ribojasi su pilnamečio amžiumi, yra galimi ir kiti taktiniai būdai, esantys tyrėjo arsenale.

6.3.2. Nepilnamečio įtariamojo apklausa

Pasiruošimas nepilnamečio įtariamojo apklausai susideda iš apgalvotų organizacinių taktinių būdų ir konkrečių klausimų visumos nustatymo, siekiant gauti išsamius parodymus.

Ruošdamasis apklausai tyrėjas turi nustatyti tokias duomenų apie įtariamojo nepilnamečio asmenybę grupes: socialiniai-demografiniai; socialiniai-psichologiniai (intelektualinės, emocinės, valinės, moralinės savybės); socialiniai-biologiniai (lytis, amžius, sveikatos būklė); duomenys, charakterizuojantys paauglio požiūrį į mokslą, darbą; laisvalaikį; duomenys apie ankstesnę antisuomeninę ar nusikalstamą veiklą.

Nepilnamečio įtariamojo iškvietimo pas tyrėją būdo parinkimas turi didelę taktinę reikšmę. Besąlygiškai tik tyrėjas gali spėsti, kaip iškviešti nepilnametį: šaukimu pasinaudojant paštu, per tėvus, telefonu, asmeniškai, per mokytoją ar auklėtoją arba vaikų teisių apsaugos tarnybos darbuotoją. Tačiau pastebėta, kad nepilnamečiai nenoriai tėvams pasakoja apie padarytus nusikaltimus, taip pat neigiamai reaguoja į visus iškvietimo būdus, kurie tampa žinomi tėvams. Be abejo, būtina nustatyti, kokie nepilnamečio santykiai su tėvais, nepilnamečio auklėjimo būdus ir metodus, šeimos sudėtį ir kitus nepilnamečio brendimui ir socialiniai raidai svarbius momentus.

Skirtingai nuo liudytojo, įtariamajam būdinga (Kuznecova S., 2004, P.64):

- tiesioginis suinteresuotumas bylos baigtimi ir nepilnamečio įtariamojo aktyvumas;
- baimė būti nubaustam;
- sugniuždyta dvasinė būseną, depresija suvokiant įtariamojo statusą;
- neprisipažinimas padarius nusikalstamą veiklą;
- baimė, kad teisingi parodymai pakenks jam;

- nepasitikėjimas tyrimo institucijomis;
- polinkis gintis bet kokiomis priemonėmis, tame tarpe ir duodant melagingus parodymus;
- priešiškas nusiteikimas prieš bet kokius kaltinimo liudytojus;
- padidintas irzlumas, susijaudinimas, kartais nervinis sukrėtimas, artimas afekto būsenai.

Visa tai reikalauja iš tyrėjo papildomų pastangų parenkant nepilnamečio įtariamojo apklausos taktinius būdus. Tyrėjas turi kalbėti su nepilnamečiu ramiu tonu be neigiamų intonacijų, be pašaipos ir vengdamas emocingo reagavimo. Tačiau tyrėjo uždavinys, atsižvelgiant į visas aplinkybes, išlieka toks pats - gauti iš nepilnamečio teisingus parodymus.

Nepilnamečio įtariamojo apklausos situacijos taipogi gali būti konfliktinės arba nekonfliktinės. Tais atvejais, kai įtariamasis noriai bendrauja su tyrėju ir duoda teisingus parodymus, rekomenduojama naudotis taktiniais būdais, nurodytais apklausos bendrosiose rekomendacijose.

Neretai apklausos pradžioje rekomenduotina pasikalbėti su apklausiamuoju mažai ką bendro turinčiais su apklausa klausimais (apie mokymąsi, laisvalaikį ir pan.) Toks pasiruošimas apklausai gali būti pavestas psichologui ar vaiko tėvams tyrėjo akivaizdoje.

Pasirenkant nepilnamečio įtariamojo apklausos taktinę kryptį, rekomenduojama vadovautis tokiomis nuostatomis (Gukovskaja N., 1974, P.85):

- būtina ne įkalbinėti, bet įtikinti nepilnamečių duoti teisingus parodymus;
- kadangi paaugliams būdingas pesimizmas, svarbu, kad tyrėjas ramiai ir kantriai išaiškintų, kad jo nuotaikos neteisingos;
- apklausos toną reikia pasirinkti atsižvelgiant į paauglio charakterio ypatumus;
- duomenis (įrodymus) geriausiai pateikti palaipsniui;
- jei paauglys užsispyrusiai meluoja, tikslinga apklausos metu fiksuoti prieštaravimus ir melagingus parodymus, o po to bandyti juos paneigti įrodymais.

Tyrėjas neturėtų naudoti abejotinos informacijos, kadangi nepatikimų duomenų naudojimas tik sustiprina įtariamojo melagingą poziciją.

Įtikinamas poveikis nepilnamečiui įtariamajam, siekiant paneigti melagingus parodymus, yra parodymų vidinių prieštaravimų panaudojimas ir prieštaravimų tarp pateiktų apklausiamojo duomenų ir kitų bylos duomenų atskleidimas. Labai dažnai nepilnamečiai, kurie iš pradžių buvo nusiteikę nuslėpti tiesą apie padaryto nusikaltimo aplinkybes, davė teisingus parodymus tik dėl to, kad įsitikino, jog tolesnis tylėjimas yra beprasmiškas.

Apklausiant įtariamąjį didelę reikšmę turi žodiniai ir nežodiniai signalai. Žodiniai signalai yra tokie, kai tyrėjas atsižvelgdamas į apklausiamojo žodžius gali padaryti išvadą apie jo

psichologinę būseną. Šiuokšti kalba gali rodyti nervinimąsi ir atvirksčiai - ypačingai lėtas kalbėjimas verčia manyti, kad asmuo stengiasi viską suplanuoti ir apgalvoja kiekvieną savo sakomą žodį. Galima išskirti keletą signalų kurie išduoda, kad apklausiamasis meluoja:

- netikslūs, nekonkretūs duomenys;
- nesutapimai kelių asmenų parodymų smulkiose detalėse;
- prasitarimai;
- silpnas parodymų emocionalumas (blankūs, abejingi, scheminiai parodymai);
- apklausiamasis nuolatos, įkyriai pabrėžia savo nekaltumą, norą padėti ir tuo pačiu suinteresuotumo bylos baigtimi tariamą nebuvimą;
- apklausiamojo vengimas atsakyti į konkretų, atvirą klausimą (Gelmanov A., 1999, P.17-18).

Apibendrinant aptartas nuostatas, rekomenduotina:

- 1) organizuojant bei atliekant apklausas, griežtai laikytis aptartų proceso įstatymo reikalavimų;
- 2) rengiantis apklausai būtina atsižvelgti į nepilnamečio amžių, fizinį ir psichinį subrendimo lygį;
- 3) nepilnametis turi būti apklaustas paprastai, tik vieną kartą, todėl pareigūnas privalo atsakingai pasiruošti apklausai.
- 4) proceso dalyvių iniciatyva (gynėjo, prokuroro, įstatyminio ar įgalioto atstovo) nepilnamečio apklausą gali atlikti ikiteisminio tyrimo teisėjas;
- 5) nepilnamečio apklausoje gali dalyvauti specialistai: psichologas, vaikų teisių apsaugos tarnybos atstovas, vertėjas; taip pat teisėti atstovai, o įtariamojo apklausoje – privalo dalyvauti gynėjas, todėl organizuojant apklausą būtina numatyti ir suderinti turinčių teisę dalyvauti asmenų informavimą apie apklausą;
- 6) nepilnamečio apklausos taktiniai būdai turi būti teisėti bei atitikti moralės normas;
- 7) nekonfliktinėje apklausoje, kai nepilnametis sutinka bendrauti su tyrėju, būtina laikytis tradicinių apklausos etapų (laisvas pasakojimas, klausimai) bei naudoti priimtinius taktinius apklausos būdus;
- 8) konfliktinėje situacijoje, kai nepilnametis duoda melagingus parodymus, tyrėjas turi naudoti ir kitus aptartus būdus. Įtariamajam atsisakius duoti parodymus, apklausa turi būti nutraukta.

6.4. Pareigūnų psichologinio ir fizinio smurto apklausos metu prevencija

Prevencija prasideda nuo tyrėjo kvalifikacijos ir motyvacijos teisingai elgtis. Šiuo požiūriu ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovas (padalinio vadovas) bei prokuroras privalėtų sistemingai

kontroliuoti pareigūno naudojamus apklausos taktinius būdus ir taip užkirsti kelią fiziniam ar psichologiniam smurtui.

Apklausa nėra įprastinis dviejų asmenų bendravimas. Ji išsiskiria bendravimo dalyku (nusikalstamos veikos aplinkybes), apklausiamojo pareiga atvykti pas tyrėją ar prokurorą bei atsakomybe už melagingus parodymus (išskyrus įtariamąjį). Neįprasti yra bendravimo būdai, psichologinis poveikis apklausiamajam, kartais apklausos aplinka nėra psichologiškai palanki. Šios ir kitos susijusios su apklausa aplinkybės sąlygoja tyrėjo atitinkamą elgesį.

Minėta, kad apklausos taktiniai būdai turi būti teisėti, t.y. neprieštarauti baudžiamojo proceso normoms, kitiems teisės aktams, užtikrinantiems žmogaus teisės ir laisvės.

Neteisėtais taktiniais būdais yra taktiniai būdai, susiję su fiziniu smurtu arba psichiniu smurtu.

Fizinis smurtas – tai bet koks poveikis apklausiamojo fiziniam kūnui, kuriuo sukeltas skausmas ar nemalonūs jausmai, t.y. smūgių sudavimas, stumdymas, kratymas, nurodymų atlikti fizinius veiksmus (fizinius pratimus, stovėti tam tikroje pozoje ir pan.) davimas; biologinių poreikių patenkinimo ribojimas.

Fizinis smurtas paprastai pasireiškia kartu su psichologine prievarta (pvz., verbale agresija, vaiko ignoravimu, izoliacija, pažeminimu ar niekinimu). Pasirodo, jog toks derinys yra daug pavojingesnis, negu vien tik fizinė prievarta (Valickas G., 1997., P.20).

Psichologinis smurtas – tai psichinis poveikis kitam asmeniui, panaudojant būdus sukeliančius neigiamas emocijas ir moralinį skausmą.

Neleistinas toks tyrėjo psichologinis elgesys: šantažas; įžeidžiančių žodžių sakymas; žeminimas; apgaulė; pašaipa; įtikinėjimas, kad apklausiamasis niekam nereikalingas ir yra našta; sakymas, kad apklausiamojo mirtis tik padėtų kitų gerovei; bet kokių apklausiamojo veiksmų kritika.

Neteisinga manyti, kad joks poveikis nepilnamečiui apklausiamajam negalimas. Pats bendravimas apklausoje yra psichinis poveikis. Psichologinis poveikis – yra sąmoninga veikla, kurios tikslas – nukreipti kito žmogaus elgesį reikiama linkme (Justickis V., 2004, P.289). Svarbu jį skirti nuo psichinio smurto ir žinoti, kokie taktiniai būdai veiksmingi, gaunant teisingus parodymus. Tenka pažymėti, kad apklausos aplinka taipogi gali būti traktuojama kaip psichinis smurtas:

- apklausa greta sulaikymo kambarių;
- kabinetai su menku apšvietimu;
- kabinetai, kuriuose sukrauti įvairūs daiktai (daiktiniai įrodymai), nusikaltimo įrankiai;
- iškabinti smurtinio pobūdžio plakatai ir pan.;

Vienas veiksmingų fizinio ir psichologinio smurto profilaktikos metodų yra vaikų apklausos kambarių įrengimas. Šiuose kambariuose paprastai įrengiama stacionari vaizdo ir garso įrašymo įranga, leidžianti ne tik naudoti ją tiesiogiai apklausos poreikiams, bet ir fiksuoti tyrėjo elgseną apklausos metu. Be to, praktikuojamos dvigubos paskirties patalpos, tinkančios atlikti ne tik apklausas, bet ir asmenų parodymą atpažinti. Tokiose patalpose įrengiamas veidrodinis stiklas, kurio dėka galima stebėti vykstančią apklausą ir reikiamu momentu sustabdyti neleistinus tyrėjo arba apklausiamojo veiksmus.

Ikiteisminio tyrimo įstaigos patalpos paprastai netinka nepilnamečio apklausai (ypač mažamečių apklausai). Todėl patartina nepilnamečių reikalų padaliniuose įrengti atskiras patalpą, kurioje sienų spalva, kilimai, baldai, žaislai, knygos ir kiti daiktai nepilnamečiui sudarytų jaukią aplinką (primintų namus, darželį ar pradinės mokyklos klasę).

VII. Bendradarbiavimas su kitomis valstybės ir nevalstybinėmis institucijomis užtikrinant vaiko teisių apsaugą

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas numato vaiko teisių apsaugą Lietuvos Respublikoje užtikrinančių institucijų sistemą: 1) valstybė ir jos institucijos; 2) vietos savivaldos institucijos; 3) visuomeninės organizacijos, kurių veikla susijusi su vaiko teisių apsauga. Tik pastovus, nuolatinis koordinavimas, bendrų tikslų siekimu, atskirų institucijų bei jose dirbančių pareigūnų profesinė kompetencija pagrįstas bendradarbiavimas gali pagerinti vaikų padėtį šalyje apskritai, ir nepilnamečių įtariamųjų, nukentėjusiųjų, liudytojų padėtį baudžiamajame procese atskirai.

Siekiant kuo efektyviau išnaudoti bendradarbiavimo galimybes, būtina žinoti pagrindinių vaikų apsaugos sistemos grandžių kompetenciją.

Pirmai grupei institucijų, susijusių su vaiko (nepilnamečio) teisių apsauga, priskiriamos Seime ir prie šalies Prezidento dirbančios institucijos. Pagal savo kompetenciją, kurią nustato Lietuvos Respublikos Konstitucija ir kiti teisės aktai, Lietuvos Respublikos Seimas, Vyriausybė, ministerijos, prokuratūra, kitos valstybės institucijos rengia ir įgyvendina priemones vaiko teisių apsaugos ir jų gynimo srityje. Prie Lietuvos Respublikos Prezidento 1996 m. įsteigta visuomeniniais pagrindais dirbanti kolegiali patariamoji Konsultacinė vaikų reikalų taryba, Seime 1997 m. įsteigta Seimo Šeimos ir vaiko reikalų komisija, Vyriausybė ir ministerijos iš esmės nustato vaiko teisių apsaugos strategiją, rengia ir teikia Seimui svarstyti įstatymų ir kitų teisės aktų projektus, tvirtina programas. Seime dirbantis Vaiko teisių apsaugos kontrolierius atsako už vaiko teisių apsaugą reglamentuojančių įstatymų bei kitų teisės aktų vykdymo kontrolę ir priežiūrą. Šiam tikslui įgyvendinti, jam suteikti pakankamai platūs įgaliojimas tirti konkrečius vaiko teisių pažeidimus. Šios institucijos gali ir turi koordinuoti ir organizuoti savo veiklą norminių aktų ir jų

įgyvendinimo tobulinimo srityje; valstybinės statistikos apie vaikus rinkimo srityje; vaiko gerovės tyrimų ir stebėsenos srityje; siūlydamos efektyvius pertvarkymus (jei reikia) vaiko gerovės institucijų sistemoje; planuojant finansinius išteklius (Seimo 2003 m. gegužės 20 d. nutarimas „Dėl vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijos patvirtinimo“).

Vaiko teisių apsaugą savivaldybėse garantuoja atitinkamos savivaldybių tarybos, vietos savivaldos vykdomosios institucijos, vaiko teisių apsaugos institucijos (tarnybos), nepilnamečių (jaunimo) reikalų policijos pareigūnai, taip pat mokyklos ir kitos institucijos, kurios rengia ir įgyvendina vaiko teisių apsaugos, vaikų teisės pažeidimų prevencijos priemones. Galima teigti, kad antra grupė institucijų - tai institucijos, tarp kitų savo pareigų užsiimančios ankstyvąja teisės pažeidimų prevencija (kalbant nepilnamečių baudžiamosios teisenos terminais - „iki nusikalstamos veikos padarymo“). Ypatinai - vaikų teisių apsaugos tarnybos ir nepilnamečių reikalų policijos pareigūnai. Jie, vykdydami savo funkcijas, pirmi gali nustatyti įvykusius ar tik galinčius įvykti vaiko teisių pažeidimus, todėl pastovus ir nuoseklus keitimasis informacija, bendri prevenciniai veiksmai gali užkirsti kelią kai kuriems bręstantiems pažeidimams (Ancelis, Ažubalytė 2001, p. 118-127).

Įvykus nusikalstamai veikai ir į baudžiamojo proceso sferą patekus vaikui, kuris įgyja nukentėjusiojo, liudytojo ar įtariamojo statusą, institucinis ir neinstitucinis bendradarbiavimas tarp institucijų, dalyvaujančių vaikų apsaugos sistemoje, ir tarp atskirų pareigūnų įgyja procesinę formą. Institucijos, atliekančios nusikalstamų veikų, susijusių su nepilnamečiais, tyrimą yra šios: ikiteisminio tyrimo įstaigos ir pareigūnai, prokurorai, ikiteisminio tyrimo teisėjai. Taigi visų pirma jos turi užtikrinti darnų darbą tiriant nusikalstamas veikas, susijusias su nepilnamečiais. Nors, tarptautiniai aktai, kaip buvo minėta, įpareigoja valstybes dėl nepilnamečių proceso siekti priimti specializuotus įstatymus, paskirti specializuotus valdžios pareigūnus ir įsteigti specializuotas institucijas, tačiau ištyrus atskiros specializuotos nepilnamečių justicijos poreikį ir galimybes Lietuvoje (Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės, 2002), buvo prieita nuomonės, kad atskiros nepilnamečių baudžiamosios teisenos (nei numatytos atskirame įstatyme, nei numatytos atskirame BPK skyriuje), taip pat ir specializuotų nepilnamečių teismų, artimiausiu laiku Lietuvoje nebus. Nors tyrimas parodė, kad pareigūnai, tiesiogiai susiduriantys su nepilnamečių bylomis, mato daug spragų BPK, ir jų pasiūlymus optimaliausiai išreikštų bent jau atskiras skyrius BPK, kuriame būtų reglamentuoti nepilnamečių apklausų, atstovavimo, gynybos, procesinės prievartos taikymo, teismo nagrinėjimo ypatumai (Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės, 2002, p. 68).

Siekiant tobulinti nepilnamečių justiciją buvo pasirinkta pareigūnų specializacija. Taigi, vienas iš daugelio kelis metus Lietuvoje vykdomos Nepilnamečių justicijos programos tikslų yra parengti teisėjus, prokurorus, tyrėjus bei advokatus, dirbsiančius su nepilnamečių bylomis. Tokia pozicija, jei ją pasiseks iki galo realizuoti praktikoje, bent iš dalies užtikrintų Lietuvos išipareigojimų, prisiimtų prisijungiant prie jau ne kartą minėtų tarptautinių sutarčių, realizavimą.

Visų grandžių pareigūnai, t.y. ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai ir ikiteisminio tyrimo teisėjai, giliai suvokdami nepilnamečių baudžiamojo proceso ypatumų paskirtį bei pasinaudodami jau esamomis BPK nuostatomis, gali bendradarbiauti įvairiomis formomis.

Visų pirma, prokurorai savo kompetencijos ribose privalo koordinuoti teisingą baudžiamųjų ir baudžiamųjų procesinių įstatymų taikymą atliekant tyrimą, kuriame dalyvauja nepilnamečiai.

Antra, ikiteisminio tyrimo, susijusio su nepilnamečiais, organizavimas, kurį bendradarbiaudami ir keisdami informacija su ikiteisminio tyrimo pareigūnais, atlieka prokurorai, turi būti vykdomas atsižvelgiant į tai, kad nepilnamečių baudžiamojo proceso tikslas (dėmesio centras) turi būti ne vien nusikalstamos veikos tyrimas, o vaiko gerovės užtikrinimas. Siekiant šio tikslo būtina: 1) orientacija į nepilnamečio ir jo teisių apsaugą; 2) orientacija į neteismines baudžiamojo konflikto išsprendimo galimybes; 3) proceso socialinio intensyvumo užtikrinimas.

Orientacija į nepilnamečio ir jo teisių apsaugą. Jau minėta, kad nepilnamečiams teikiama papildoma teisinė apsauga, t.y., nepilnamečiai įtariamieji būtinai turi turėti (nepriklausomai nuo jų valios) gynėją, nepilnamečiai proceso dalyviai gali turėti atstovą, veiksmai (apklausos), atliekami su nepilnamečiais, kiek įmanoma turi būti atliekami vieną kartą per ikiteisminį tyrimą ir juos gali atlikti ikiteisminio tyrimo teisėjas. Įgyvendinant šias nuostatas, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai ir ikiteisminio tyrimo teisėjai turi koordinuoti savo darbą, siekiant, kad apklausų ar kitų veiksmų, organizuojamų ikiteisminio tyrimo teisėjo, teisiniai, organizaciniai, taktiniai aspektai būtų pilnai realizuoti ir jų nereikėtų kartoti. Ypatingas dėmesys turi būti skiriamas siūlant bei skiriant nepilnamečiui procesines prievartos priemones, taip pat į kvalifikuotos (ne tik teisinės) pagalbos suteikimą vaikui – aukai.

Orientacija į neteismines baudžiamojo konflikto išsprendimo galimybes. Neteisminės procedūros kaip prioritetinė nepilnamečių baudžiamosios justicijos kryptys yra aptariama ir rekomenduojama daugelyje tarptautinių aktų. „Valstybės turėtų siekti nustatyti priemones, kad nepilnamečiams nebūtų taikomas formalus teisminis nagrinėjimas, užtikrinant žmogaus teisių laikymąsi ir visišką teisinę apsaugą“. (Vaiko teisių konvencijos 40 str. 3 d., Pekino taisyklių 11 straipsnis). Valstybėms rekomenduojama „išplėtoti diversijos ir mediacijos procedūras (proceso nutraukimą) prokuratūros lygyje arba policijos lygyje <...>, siekiant išvengti nepilnamečių

įtraukimo į kriminalinės justicijos sistemą ir to sukeliama padarinių“ (Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose; Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (87) 20 dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą.). Beje, tarpininkavimas (mediacija) nurodoma Europos Sąjungos akte kaip priemonė, galinti tam tikrais atvejais realizuoti nusikaltimo aukų teises, tarp jų ir teisę į žalos atlyginimą (2001 m. Tarybos pagrindų sprendimas dėl aukų padėties baudžiamajame procese). Europos Taryba jau prieš porą dešimtmečių diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą rekomendavo kaip vieną iš baudžiamojo proceso efektyvinimo būdų (Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (87) 18 dėl baudžiamojo proceso supaprastinimo).

Nors Lietuvoje neveikia pasaulyje paplitę ir plačiai taikomi nepilnamečių baudžiamajame justicijoje tarpininkavimo modeliai (žr. Michailovič 2001, Ažubalytė 2002, Uscila 2003), manytina, kad galiojančios BPK ir Baudžiamojo kodekso normos, leidžia numatytais sąlygomis nutraukti bylas, kurios turi realią teisminę perspektyvą. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, matydamas byloje galimybę taikyti bet kurią iš BPK 212 str. numatytų galimybių nutraukti ikiteisminį tyrimą turėtų kreiptis į prokurorą, kuris savo ruožtu įvertinęs bylos aplinkybes, įtariamojo, nukentėjusiojo pozicijas bei viešąjį interesą, turėti kaip įmanoma dažniau nutraukti bylas nepilnamečiams įtariamiesiems. BPK 212 str. 3 – 9 p. ir BK 36, 37, 38, 40 ir kt. str. numatytų alternatyvų baudžiamajam persekiojimui (bylos tolesniam perdavimui į teismą) taikymas, esant įstatymų nustatytoms sąlygoms padėtų išvengti tolesnio neigiamo baudžiamosios justicijos poveikio nepilnamečiams. Be abejo, efektyvesnėmis šios alternatyvos taptų (taps) tuo atveju, jei Lietuvoje būtų įgyvendintas mediacijos ir kiti institutai, t.y. su nepilnamečiais dirbtų tam paruošti specialistai, ir bylos (ikiteisminio tyrimo) nutraukimas nebūtų tik formalus, procesinis sprendimas. Prielaidos šiam institutui atsirasti yra: viena iš vaikų teisių apsaugos tarnybos funkcijų yra „nukentėjusiųjų taikymas su nepilnamečiais, padariusiais ...žalą“ (Rajonų, miestų vaikų teisių apsaugos tarnybų bendrųjų nuostatų 6.17 p.). Kol to nėra, aktyvesnę poziciją nepilnamečių bylose galėtų užimti pareigūnai, be abejo, netaikydami jokių spaudimo priemonių nepilnamečiams.

Trečia labai svarbi bendradarbiavimo nepilnamečių bylose kryptis – **procesinio socialinio intensyvumo užtikrinimas**. Atsižvelgiant į nepilnamečių brandos ypatumus, rekomenduotina, kad su jais dirbtų vaikų specialistai. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai, tiesiogiai tiriantys bylas, taip pat prokurorai, privalo pasinaudoti baudžiamojo proceso teikiamomis galimybėmis ir užtikrinti įvairiapusį bendradarbiavimą, visų pirma, su vaikų teisių apsaugos tarnybomis ir jų darbuotojais, prireikus, taip pat su socialiniais darbuotojais, pedagogais, psichologais, psichiatrais ir kitais specialistais, dirbančiais valstybinėse institucijose ir nevyriausybiniuose organizacijose. Didesnį dėmesį skirsime specializuotai valstybės institucijai, kurios paskirtis rūpintis bei ginti vaikų teises.

Vaikų teisių apsaugos tarnybos darbuotojai baudžiamajame procese (ikiteisminiame tyrime) gali dalyvauti keliomis formomis.

Vaikų teisių apsaugos tarnybos darbuotojai gali dalyvauti ikiteisminiame tyrime (teisminiame nagrinėjime) kaip specialistai. Specialistas yra reikiamų specialių žinių ir įgūdžių turintis asmuo, kuriam pavedama atlikti objektų tyrimą ir pateikti išvadą arba paaiškinimus jo kompetencijos klausimais. Specialisto dalyvavimas ikiteisminiame tyrime galimas iš esmės dvejomis formomis: 1) specialistas gali dalyvauti tyrimo veiksmo (duoti paaiškinimus, pateikti išvadą); 2) specialistas gali pateikti specialisto išvadą. Specialisto išvada gali būti įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą. Dažniausiai VTAT darbuotojai gali dalyvauti apklausiant nepilnamečių asmenis: užmegzti psichologinį kontaktą, suformuluoti klausimus bei kitaip padėti apklausiančiam pareigūnui. Jeigu dalyvauti atliekant tyrimo veiksmą arba nagrinėjant bylą teisme pasitelkiamas specialistas, kuris nėra ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas, prieš proceso veiksmo pradžią įsitikinama jo asmens tapatybe ir kompetentingumu, išsiaiškinami jo santykiai su įtariamuoju ir nukentėjusiuoju, patikrinama, ar nėra pagrindo specialistą nušalinti. Prieš pradėdamas vykdyti savo pareigas, toks specialistas pasirašo rašytinį pasižadėjimą sąžiningai atlikti jam pavedamas užduotis; be to, jis išpėjamas dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 straipsnį už melagingos išvados ar paaiškinimo pateikimą. Kompetentingo specialisto dalyvavimas tyrimo veiksmo, kaip ir išvados pateikimas, turi padėti pareigūnui, kuris neturi konkrečiu atveju bendraujant su nepilnamečiu ar vertinant tam tikras aplinkybes reikalingų pedagoginių, psichologinių bei kitų žinių. Kita VTAT darbuotojo kaip specialisto dalyvavimo baudžiamajame procese forma gali būti realizuota specialisto išvados pateikimu. Prieš priimant svarbius nepilnamečiui sprendimus procese (sprendžiant ar ikiteisminis tyrimas gali būti nutrauktas diskreciniais pagrindais (BPK 212 str. 3-9 p. pagrindu), prieš parenkant kardomąją priemonę, sprendžiant, kokia nepilnamečio, kurio byla perduota teismui, socialinė branda (BK 81 str.), vėliau – parenkant baudžiamosios atsakomybės formas ir apimtį) ir siekiant įvertinti nepilnamečio gyvenimo, auklėjimo, mokymosi sąlygas, galimas nusikalstamos veikos padarymo prielaidas ir priežastis, pareigūnai turėtų kreiptis į vaiko teisių apsaugos darbuotojus (kaip specialistus), kurių kompetencija turi leisti jiems pateikti tokias išvadas. BPK, reglamentuodamas nepilnamečių apklausas, taip pat mini psichologą (kaip specialistą). Esant būtinybei, kaip specialistas gali būti kviečiamas ir kitas profesionalas, turintis reikalingų žinių ir įgūdžių.

Vaiko teisių apsaugos darbuotojai taip pat gali dalyvauti baudžiamajame procese kaip vaiko atstovai (atvejais, kai vaikas neturi kito įstatyminio atstovo), taip pat atvejais, kai įstatyminiam atstovui atsisakyta leisti dalyvauti procese (tuomet pareigūnas turi užtikrinti, kad procese dalyvautų kitas atstovas pagal įstatymą, o jei tokios galimybės nėra – laikinai, kol bus išspręstas naujo atstovo

pagal įstatymą klausimas – paskirti atstovu asmenį, galintį tinkamai atstovauti nepilnametį. BPK 53 str. 3 d.). Tokiu būdu VTAT darbuotojas įgyja atstovaujamo proceso dalyvio teises ir privalo ginti jo teisėtus interesus.

Kaip teigia psichologai, kuo sudėtingesnis atvejis, pavyzdžiui, jei tai ilgalaikis seksualinis vaiko išnaudojimas, vykęs vaiko artimiausioje aplinkoje, tuo labiau reikalingas įvairių specialistų sistemų – kriminalinės, vaiko apsaugos ir gydymo – bendradarbiavimas. Visos šių sistemų vykdomos intervencijos – baudžiamoji, apsauginė ir terapinė – savaip yra labai svarbios ir siekiančios vaiko gerovės. Iš esmės, jos viena kitai jokių būdu neprieštarauja. Tačiau atskiri specialistai, ar jų sistemos, deja, neretai ima priešpastatyti vieni kitus, vyksta susipriešinimas. Pavyzdžiui, vaikų teisių apsaugos darbuotojai, be išankstinio susitarimo ir suderinimo įsikišdami ir imdami iniciatyvą į savo rankas, gali trukdyti baudžiamajai intervencijai ar užkirsti kelią terapijai. Ir atvirkščiai, terapinė intervencija gali žlugdyti baudžiamąją ar apsauginę. Nėra duomenų, kaip dažnai – ir ar išvis – skirtingų sričių specialistai susitinka aptarti būsimą daugiaplanę intervenciją, suderinti veiksmus. Tuo tarpu būtų optimalu, jei tarp jų nuolat vyktų aiškus aptarimas, apibrėžimas ir suderinimas, kiek ir kaip kiekviena sistema veiks konkrečiu atveju (Jusienė, 2004, p. 28-29).

Bendradarbiavimas su nevyriausybinėmis organizacijomis suprantamas kaip papildomi atviros teisinės valstybės mechanizmai, kurie vengiant institucinių biurokratinių barjerų užtikrina papildomą paramą ir pagalbą įvairioms asmenų grupėms, o ypač nepilnamečiams.

Bendradarbiavimas su nevyriausybinėmis organizacijomis yra svarbus ir gali būti efektyvus, nes konkrečiomis problemomis besirūpinančios organizacijos paprastai specializuojasi tam tikrose srityse ir dėl to gali suteikti kvalifikuotos pagalbos. Kaip jau buvo minėta, tik tarpusavio supratimas ir tikslingas siekis spręsti problemą kompleksiskai, gali duoti teigiamų rezultatų. Pareigūnai, žinantys nevyriausybinių organizacijų veiklos kryptis ir jų teikiamų paslaugų pobūdį, gali bendradarbiauti ir spręsdami prevencijos klausimus, ir, be abejo, siūlyti proceso dalyviams, ypač nusikalstamos veikos aukoms, kuriems reikia adekvačios pagalbos, nevyriausybinių organizacijų pagalbą, jei tokios pagalbos neteikia arba nepakankamai teikia valstybinės institucijos. Kuo labiau specialistai yra susipažinę su vienas kito veikla ir kuo geriau suvokia bendrus tam tikros veiklos tikslus (tik skirtingais aspektais) – tuo vientisesni ir veiksmingesni yra ne tik veiksmai, atliekami dalyvaujant nepilnamečiui (vaikui), bet ir efektyvesnė ir daugiau suderinta visa veikla, kuria siekiama vaiko apsaugos, jo gerovės.

Apibendrinant institucinio bendradarbiavimo ikiteisminio tyrimo metu galimybių analizę, **rekomenduotina:**

1. Ikiteisminio tyrimo pareigūnams, matantiems byloje galimybę taikyti bet kurią iš BPK 212 str. numatytų galimybių nutraukti ikiteisminį tyrimą, kreiptis į prokurorą, kuris savo ruožtu

įvertinęs bylos aplinkybes, įtariamojo, nukentėjusiojo pozicijas bei viešąjį interesą, turėtų kaip įmanoma dažniau nutraukti bylas nepilnamečiams įtariamiesiems. BPK 212 str. 3 – 9 p. ir BK 36, 37, 38, 40 ir kt. str. numatytų alternatyvų baudžiamajam persekiojimui (bylos tolesniam perdavimui į teismą) taikymas, esant įstatymų nustatytoms sąlygoms padėtų išvengti tolesnio neigiamo baudžiamosios justicijos poveikio nepilnamečiams.

2. Ikiteisminio tyrimo pareigūnams, tiesiogiai tiriantiems bylas, taip pat prokurorams, pasinaudoti baudžiamojo proceso teikiamomis galimybėmis ir užtikrinti įvairiapusį bendradarbiavimą, visų pirma, su vaikų teisių apsaugos tarnybomis ir jų darbuotojais, prireikus, taip pat su socialiniais darbuotojais, pedagogais, psichologais, psichiatrais ir kitais specialistais, dirbančiais valstybinėse institucijose ir nevyriausybinėse organizacijose.

3. Ryšiui su nepilnamečiais per apklausas užmegzti naudotis specialisto pagalba. Specialistas (vaikų teisių apsaugos tarnybos darbuotojas, psichologas, socialinis pedagogas) gali dalyvauti tyrimo veiksmė (duoti paaiškinimus, pateikti išvadą), taip pat padėti pareigūnui pasiruošti tyrimo veiksmo atlikimui.

4. Nepilnamečio proceso dalyvio psichologinei brandai, psichologinei bei psichikos būklei nustatyti (įvertinti) intensyviai naudotis galimybe gauti specialisto išvadą arba, jei yra būtinybė, ekspertizės išvadą.

5. Užmegzti ir palaikyti ryšius su nevyriausybinėmis organizacijomis, ypatingai teikiančiomis teisinę ir psichologinę pagalbą vaikams.

Literatūra

Privalomi ir rekomendacinio pobūdžio teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendumu) // Valstybės Žinios. 1992. Nr. 31-953.
2. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7 (1950 11 04) // Valstybės žinios. 2000. Nr. 96-3016.
3. Tarybos pagrindų sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR) // Europos Sąjungos teisės aktai. Teisinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose / sudarytojas Švedas G. Vilnius. 2004.
4. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991.
5. Vaiko teisių deklaracija // Vaiko teisių konvencija., Vilnius. 1995.
6. Vaiko teisių konvencija (Priimta Generalinės Asamblėjos 44/25 rezoliucija pagal Trečiojo komiteto pranešimą (A/44/736 ir Corr. 1).
7. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 37.
8. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo // Valstybės žinios. 1995. Nr.37-913
9. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ratifikavimo // Valstybės žinios. 1995. Nr. 60-1501.
10. Jungtinių Tautų gairės nepilnamečių nusikalstamumo prevencijai (Rijado gairės) // Nepilnamečių nusikalstamumo problemos-2000. Tarptautinio seminaro medžiaga. –Vilnius, 2000 m. balandžio 6-7 d.
11. Jungtinių Tautų normos netekusiems laisvės nepilnamečiams ginti (Havanos taisyklės) // Nepilnamečių nusikalstamumo problemos-2000. Tarptautinio seminaro medžiaga. -Vilnius, 2000 m. balandžio 6-7 d.
12. Jungtinių tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino gairės) // Nepilnamečių nusikalstamumo problemos-2000. Tarptautinio seminaro medžiaga. -Vilnius, 2000 m. balandžio 6-7 d.
13. Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas // Valstybės žinios. 2003. Nr. 15-597.

14. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1991. Nr.9-244
15. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas // Valstybės Žinios. 2002. Nr. 91-3890.
16. Lietuvos Respublikos policijos veiklos įstatymas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 90-2777.
17. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas // Valstybės žinios. 2005. Nr. 85-3140.
18. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 30-827.
19. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijos patvirtinimo // 2003 m. gegužės 20 d. Nr. IX – 1569, Vilnius.
20. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) // Valstybės žinios. 1998. Nr. 61-1736
21. Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro ir Vidaus reikalų ministro įsakymas „Dėl konvojavimo taisyklių patvirtinimo“ 2005 m. liepos 29 d. Nr. 1R-240/1V-246 //Valstybės žinios. 2005. Nr. 96-3613.
22. Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministro įsakymas S 2000 m. vasario 17 d. Nr. 88 „Dėl policijos komisariatų areštinių veiklos nuostatų // Valstybės žinios. 2000. Nr. 21-542.
23. LR Seimo 2003 m. gegužės 20 d. nutarimas „Dėl vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijos patvirtinimo“.
24. Recommendation N^o R (87) 20 of the Committee of Ministers to member states on social reaction to juvenile delinquency. Document: CDPS CP(96) 6.
25. Teismų tarybos nutarimas „Dėl susipažinimo su išnagrinėtų baudžiamųjų bylų medžiaga tvarkos patvirtinimo“. 2005 m. rugsėjo 9 d. Nr. 13 P – 379. Vilnius.
26. Rekomendacijos dėl proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu // Patvirtinta Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu Nr. I-58.
27. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2002-10-16 nurodymas Nr. 143. „Dėl prokuroro veiklos užtikrinant vaikų teisių apsaugą, nuo smurto nukentėjusių vaikų teisių ir teisėtų interesų gynimą“.
28. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2004-02-12 Nr. N-7 nurodymas „Dėl Generalinio prokuroro 2002-10-16 nurodymo Nr. 143. „Dėl prokuroro veiklos užtikrinant vaikų teisių apsaugą, nuo smurto nukentėjusių vaikų teisių ir teisėtų interesų gynimą“ dalinio pakeitimo.

Specialioji literatūra

29. Ancelis P., Ažubalytė R. Rekomendacijos prokuratūros darbuotojams derinant valstybės, vietos savivaldos institucijų ir visuomeninių organizacijų veiksmus kovojant su nepilnamečių nusikalstamumu // Nepilnamečių nusikalstamumas. Metodinė priemonė prokuratūros darbuotojams. Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra. Vilnius. 2001.
30. Ažubalytė R. Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas: teoriniai pagrindai, taikymo problemos ir perspektyvos Lietuvoje: daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius. LTU. 2002.
31. Č.B. Liudininkų parodymų tikrumas // Policija. 1929. Nr.14.
32. Gečėnienė S. Baudžiamosios justicijos poveikis nepilnamečio asmenybei (kardomojo kalnimo tyrimo pavyzdžiu). Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). 2002.
33. Goda G. Nepilnamečių teisinė padėtis baudžiamajame procese // Kvalifikacijos kėlimo kursų „Nepilnamečių kriminalinė justicija“ paskaitų medžiaga. – Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2001 // www.nplc.lt
34. Jusienė R. Vaiko teisinio atstovavimo teismuose ir kitose teisėsaugos institucijose klausimai (psichologiniai aspektai) // Kompleksinės mokymo programos: Vaiko teisinio atstovavimo teismuose ir kitose teisėsaugos institucijose klausimai (psichologiniai aspektai). Mykolo Romerio universitetas. Vilnius. 2004.
35. Justickis V. Bendroji ir teisės psichologija. Vadovėlis. – Vilnius: MRU. 2004.
36. Kalvaitis B. Liudininkų psichologija // Policija. 1932. Nr. 13. P.221-222, Nr. 15. P.253-254, Nr. 16. P.270-271, Nr. 17. P.290-291, Nr. 19.
37. Kwiatkowska-Darul V. Przesluchanie dziecka. –Zakamycze. 2001.
38. Kwiatkowska-Darul V. The Role of Questions in the examination // Jurisprudencija, 2003, t.43(35).
39. Michailovič, I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius. 2001.
40. Nepilnamečių justicijos programa // Teisės problemos. 1999. Nr. 4.
41. Palskys E., Kazlauskas M., Danisevičius P. Kriminalistika. - Vilnius, Mintis. 1985.
42. Panomariovas A. Asmens privataus gyvenimo paslaptis ir su ja susijusios problemos baudžiamajame procese // Jurisprudencija. 2001.T. 23 (15).
43. Panomariovas A. Parengtinio (ikiteisminio) tyrimo duomenų paslaptis baudžiamajame procese // Jurisprudencija, 2002, t. 29 (21).
44. Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės. Mokslo taikomasis tyrimas // Teisės institutas. Vilnius. 2002.

45. Swanson, Charles R., Chamelin, Neil C., Territo, Leonard Criminal investigation. - New York; "The McGraw-Hill". 1996.
46. Uscila R. „Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto samprata, pagrindiniai modeliai ir jų veikimo principai // Jurisprudencija. 2001. T. 20(12).
47. Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius. 2003.
48. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Monografija. – Vilnius: LTU. 1997.
49. Weston, Paul B., Wells, Kenneth M. Criminal investigation: basic perspectives. - Englewood Cliffs [New Jersey]: Prentice Hall'. 1990.
50. Zimblienė D. Netikėtas išpuolis Pašilės mokyklos stadione // Lietuvos rytas 2002-10-03. Nr.229.
51. Žukauskas G. Abilitacija, stresas, reabilitacija. Vadovėlis teisininkams. – Vilnius: LTU. 1998.
52. Гельманов А.Г., Гонтарь С.А. Как установить участие лица в правонарушении? Эффективный и экономичный метод диагностики скрываемой причастности и получения признания виновного в отсутствие доказательств. – Москва: ОАО “Можайский полиграфический комбинат”. 1999.
53. Гуковская Н.И., Долгова А.И. и др. Расследование и судебное разбирательство дел о преступлениях несовершеннолетних. - Москва. 1974.
54. Коченов М. М., Осипова Н. Р. Психология показаний малолетних и участие психолога в допросе // Проблемы психологии следственной деятельности. – Красноярск. 1986.
55. Кузнецова С.В., Кобцова Т.С. Тактика допроса несовершеннолетних. Практическое пособие. – Москва. 2004.
56. Любичев С.Г. Этические основы следственной тактики. – Москва. 1980.
57. Jungtinių Tautų Vystymo programos Nepilnamečių justicijos programa LIT/99/005. Išorinio vertinimo ataskaita. Parengė teisėja Renate Winter // www.nplc.lt

Priedas

Antrinės teisinės pagalbos teikimą užtikrina valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos, veikiančios atitinkamo apygardos teismo veiklos teritorijoje:

- Kauno valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba: Kęstučio g. 21, LT-44320; Tel./faks. (8~37) 331846;
- Klaipėdos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba: H. Manto g. 38, LT-92233; Tel. (8~46) 256176; Faks. (8~46) 256159;
- Panevėžio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba: Anykščių g. 4, LT-35171; Tel./faks. (8~45) 468819;
- Šiaulių valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba: Dvaro g. 81, LT-76299; Tel. (8~41) 399764; Faks. (8~41) 523316;
- Vilniaus valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba: Kaštonų g. 3-1a, LT-01107; Tel. (8~5) 2647480; Faks. (8~5) 2647481 (žr. plačiau www.teisinepagalba.lt).

Nemokamai teisinę informaciją taip pat gali suteikti Teisingumo ministerijos informacijos biurai:

- Teisingumo ministerijos Informacijos biuras Kaune (Kauno apskrities viešosios bibliotekos patalpos) Radastų g. 2, 322 kab., LT-44164 Kaunas Tel.: (8~37) 324248 Faks.: (8~37) 324250 El. paštas: teise@kvb.lt ; svetainė: <http://www.kvb.lt/> ;
- Teisingumo ministerijos Informacijos biuras Klaipėdoje (Klaipėdos m. savivaldybės viešosios bibliotekos "Kauno atžalyno" filialo patalpos) Kauno g. 49, LT-91170, Klaipėda; Tel.: (8~46) 314727; Faks.: (8~46) 374725; El. paštas: teise@biblioteka.lt; Svetainė: <http://www.biblioteka.lt/teise/>
- Teisingumo ministerijos Informacijos biuras Alytuje (Alytaus m. savivaldybės viešosios bibliotekos patalpose) Sudvajų g. / Topolių g. 15/21, LT-63320 Alytus Tel.: (8~315) 31698 Faks.: (8~315) 31698; El. paštas: giedreb@alytus.mvb.lt; Svetainė: <http://www.alytus.mvb.lt/teisingumas/teise.html>
- Teisingumo ministerijos Informacijos biuras Druskininkuose (Druskininkų verslo ir turizmo informacijos centre) Gardino g. 3, LT-66204 Druskininkai Tel.: (8~313) 60800 Faks.: (8~313) 52984; El. paštas: information@druskininkai.lt; Svetainė: <http://www.druskininkai.lt/>
- Teisingumo ministerijos Informacijos biuras Šiauliuose (Šiaulių verslo inkubatoriuje) Aušros al. 66A, LT-76233 Šiauliai Tel.: (8~41) 595500 Faks.: (8~41) 595501 El. paštas: teise@svi.lt; Svetainė: <http://www.svi.lt/>

- Teisingumo ministerijos Informacijos biuras Varėnoje (Varėnos r. savivaldybės viešojoje bibliotekoje) Vytauto g. 19, LT-65184 Varėna Tel.: (8~310) 31640 Faks.: (8~310) 31639 El. paštas: teise@varena.lt Svetainė: <http://www.varena.lt/>
- Teisingumo ministerijos Informacijos biuras Visagine (IAE regiono verslo inkubatoriuje) Taikos g. 7, LT-31107 Visaginas Tel.: (8~386) 70160 Faks.: (8~386) 70160 El. paštas: teise@iaeregionas.lt; Svetainė: <http://www.iaeregionas.lt/>
- Teisingumo ministerijos Informacinis biuras Kaišiadoryse (Kaišiadorių verslo informaciniame centre) Gedimino g. 48, LT-56121 Kaišiadorys Tel.: (8~346) 60466 Faks.: (8~346) 60466 El. paštas: verslas@kaišiadorys.lt; Svetainė: <http://verslas.kaišiadorys.lt/> (žr. plačiau www.tm.lt).

Nemokamą teisinę pagalbą, teikiančios viešosios įstaigos arba nevyriausybinės organizacijos:

Vilniuje - „Vilniaus universiteto teisės klinika“, „Mykolo Romerio universiteto teisinės pagalbos centras“, „Teisės projektų ir tyrimo centras“, „Lietuvos žmogaus teisių ir socialinių garantijų gynimo asociacija“, „Pagalbos nusikaltimų aukoms bendrija“, „Lietuvos nusikaltimų aukų rėmimo asociacija“;

Kaune - Kauno teisinės pagalbos centras“;

Klaipėdoje - Teisininkų klubas (žr. plačiau Nusikaltimo aukų programa // www.nplc.lt).